

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**BİREYLERİN AŞIYA YÖNELİK TUTUMUNUN DİNİ YÖNELİM
DÜZEYİ VE KADERCİLİK EĞİLİMİ BAĞLAMINDA
İNCELENMESİ**

Rabia YILDIZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Ramazan BİÇER

AĞUSTOS - 2023

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BİREYLERİN AŞIYA YÖNELİK TUTUMUNUN DİNİ
YÖNELİM DÜZEYİ VE KADERCİLİK EĞİLİMİ
BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Rabia YILDIZ

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Kelam

“Bu tez 07/08/2023 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Prof. Dr. Ramazan BİÇER	Başarılı
Prof. Dr. Süleyman AKKUŞ	Başarılı
Doç. Dr. Berat SARIKAYA	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet

Hayır

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütölen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Rabia YILDIZ

07/08/2023

ÖNSÖZ

Bireylerin dini yönelim düzeyleri ve kader algıları yaşamlarının pek çok alanında etkin rol üstlenmekte, bireysel kararların yanı sıra toplumsal olay ve olgular hakkındaki tutumları üzerinde de oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Bu olguların başında sağlık gelmektedir. Bilhassa bulaşıcı hastalıkları önleme noktasında bireylerin koruyucu sağlık hizmetlerine ilişkin tutum ve davranışları toplumsal sağlığı koruma ve sürdürmede etkilidir. 2020 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisine karşın geliştirilen aşı ve/veya aşular ile birlikte birçok farklı görüş ileri sürülmüş ve bireylerin meseleye dair yaklaşımlarını şekillendiren mühim faktörler olarak dini yönelim düzeyi ve kadercilik eğiliminin aşılara yönelik tutuma olan etkisi birtakım soru işaretlerini gidermek üzere bir araştırma konusu olmuştur. Bu çalışmada bireylerin aşıya yönelik tutumlarını etkileyen önemli faktörlerden dini yönelim ve kadercilik eğiliminin etkisi belirlenmiştir.

Öncelikle, bu çalışmanın tamamlanmasında değerli desteğini esirgemeyen, beni daima güdüleyen, akademik camiada rol model aldığım kıymetli danışmanım Prof. Dr. Ramazan BİÇER'e teşekkürlerimi arz ediyorum. Bölüm başkanımız Prof. Dr. Süleyman AKKUŞ'a tüm destekleri için teşekkür ederim. Her zaman olduğu gibi tez sürecim boyunca da yanımda olan eşim Metin YILDIZ'a, onunla geçiremeyip bu çalışmaya adadığım vakitlerde dahi motivasyon kaynağım olan sevgili kızım Nil Tuana'ya ve beni daima şefkatle cesaretlendiren annem, babam ve kardeşlerime teşekkürlerimi sunuyorum.

Rabia YILDIZ

07/08/2023

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
TABLO LİSTESİ	iv
ŞEKİL LİSTESİ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: GENEL BİLGİLER	5
1.1. Aşı	5
1.1.1. Aşının Tanımı.....	5
1.1.2. Aşıların Tarihçesi	5
1.1.2.1. Türkiye’de Aşıların Tarihçesi	6
1.1.3. Türkiye’de Bağışıklama.....	7
1.1.4. Aşı Karşıtlığı.....	7
1.1.4.1. Aşı Tereddütü ve Toplumsal Tutum	9
1.2. Dini Yönelim	11
1.2.1. Dini Yönelim Tanımı ve Kavramsal Çerçevesi	11
1.2.2. Dini Yönelimin Özellikleri ve İşlevleri	12
1.2.3. Dini Yönelimin Oluşum Süreci, Gelişimi ve Boyutları	12
1.2.3.1. İçsel Dini Yönelim	13
1.2.3.2. Dışsal Dini Yönelim.....	14
1.2.3.3. Sorgulayıcı (Quest) Dini Yönelim	14
1.2.3.4. Katı Kuralcı (Fundamental) Dini Yönelim.....	15
1.2.4. Dini Yönelimi Etkileyen Faktörler	16
1.3. Kader Algısı	16
1.3.1. Kader Kavramı	16
1.3.2. Dinlerde Kader	19
1.3.2.1. İslam’da Kader	23
1.3.3. Kadercilik (fatalizm).....	32
BÖLÜM 2: MATERYAL VE METOT	38
2.1. Araştırmanın Türü.....	38

2.2. Araştırmanın Yapıldığı Yer ve Zaman.....	38
2.2.1. Dahil Edilme Kriterleri.....	38
2.3. Veri Toplama Araçları.....	38
2.3.1. Tanıtıcı Bilgi Formu.....	38
2.3.2. Aşıya İlişkin Tutumlar Ölçeği.....	39
2.3.3. Dini Yönelim Ölçeği (DYÖ).....	39
2.3.4. Kadercilik Eğilimi Ölçeği (KEÖ).....	39
2.5. Verilerin Toplanması.....	40
2.6. Verilerin Değerlendirilmesi.....	40
2.7. Etik İlkeler.....	41
2.8. Araştırmanın Sınırlılıkları ve Genellenebilirliği.....	41
BÖLÜM 3: BULGULAR VE TARTIŞMA.....	42
SONUÇ.....	51
KAYNAKÇA.....	53
EK.....	66
ÖZGEÇMİŞ.....	67

KISALTMALAR

- a.g.e.** : adı geçen eser
A.Ü. : Ankara Üniversitesi
AHBVÜ : Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
b. : bin
bint : Binti
c.c. : Celle Celalühü
D.İ.B. : Diyanet İşleri Başkanlığı
DİA. : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİA : Diyanet İslâm Ansiklopedisi
H.z. : Hazreti
İFAV : İlahiyat Fakültesi Vakfı
İSAM : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
M.Ü. : Marmara Üniversitesi
mad. : maddesi
s. : sayfa
sad. : sadeleştiren
SAV : Sallallahu Aleyhi ve sellem.
tah. : tahkik eden
TDV. : Türkiye Diyanet Vakfı
terc. : tercüme eden.
ts. : tarihsiz
vb. : ve benzeri
vd. : ve diğerleri
Yay. : yayımları

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Bireylerin Tanıtıcı Özellikleri (n=415)	42
Tablo 2: Bireylerin Aşıya İlişkin Tutum Ölçeği, Dini Yönelim Ölçeği ve Kadercilik Eğilim Ölçeği Toplam ve Alt Boyut Puan Ortalamaları (n=415)	43
Tablo 3: Aşıya İlişkin Tutum Ölçeği, Dini Yönelim Ölçeği ve Kadercilik Eğilim Ölçeği Arasındaki Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları	44

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Aşıya Yönelik Tutum Tahmini İçin Kullanılan Modeller ve Train Verilerine Göre En İyi Parametre Değerlerinin Belirlenmesi	45
Şekil 2: Test Verisinin Tahminine Göre Yöntemlerin En Doğru Sonucunu Veren Parametre Değerleri İçin Metrik Değerleri.....	46
Şekil 3: RF yöntemi ile Aşıya Yönelik Tutumun Test Verileri Tahmini	46
Şekil 4: Shapley Değerleri İle Aşıya Yönelik Tutum Tahmini İçin Değişkenlerin Modele Katkılarının Belirlenmesi (Xgboost Yönteminde Tahmin Edilen En Doğru Parametre Değerlerine Göre Shap Grafiği (En Doğru Xgboost Parametre Değerlerine Göre)).....	47
Şekil 5: Aşıya Yönelik Tutum, Dini Yönelim, Kadercilik Eğilimi Değişkeninin 3D Grafiği.....	48
Şekil 6: Aşıya Yönelik Tutum, Dini Yönelim, Kadercilik Eğilimin Dağılımı, Etkileşimi ve İlişkisi.....	48

ÖZET

Başlık: Bireylerin Aşıya Yönelik Tutumunun Dini Yönelim Düzeyi ve Kadercilik Eğilimi Bağlamında İncelenmesi

Yazar: Rabia YILDIZ

Danışman: Prof. Dr. Ramazan BİÇER

Kabul Tarihi: 07/08/2023

Sayfa Sayısı: vii (ön kısım) + 65 (ana kısım) + 1 (ek)

Amaç: Bu araştırma, bireylerin aşıya yönelik tutumu, dini yönelim düzeyi ve kadercilik eğilimi ilişkisinin incelenmesi amacıyla yapılmıştır.

Metot: Araştırma tanımlayıcı ve ilişki arayıcı desende yürütülmüştür. Sakarya ilinde Aralık 2022-Haziran 2023 tarihlerinde 415 bireyle yürütülmüştür. Çalışmamızda aşıya ilişkin tutumlar ölçeği, dini yönelim ölçeği ve kadercilik eğilimi ölçeği kullanılmıştır. Araştırma verileri SPSS 22.0, G*Power 3.1 programları kullanılarak yapılmıştır.

Bulgular: Dini yönelim düzeyi ve kadercilik eğiliminin aşıya ilişkin tutum düzeyi üzerine etkisini ortaya koymak amacı ile yürütülen hiyerarşik regresyon modellerine ilişkin analiz sonuçları incelendiğinde, modelin anlamlı ve kullanılabilir olduğunu göstermektedir ($F(2,412)= 11.695, p=0.001$). Regresyon modelinde, regresyon katsayısının anlamlılığına ilişkin t testi sonuçları incelendiğinde; katılımcıların, dini yönelim düzeyinin artması ($t=3.511, p= 0.001$) kadercilik eğilimlerinin azalması ($t=-3.803, p= 0.001$) “aşıya ilişkin tutum” düzeyinin istatistiksel olarak artmasına sebep olduğu saptanmıştır.

Sonuç: Çalışmamızda dini yönelim düzeyinin artması aşıya ilişkin tutumu olumlu etkilediği; kadercilik eğiliminin artmasının aşıya ilişkin tutumu olumsuz etkilediği saptanmıştır. Çalışmanın farklı dinlerde yapılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aşı, Dini Yönelim, Kadercilik, Tutum

ABSTRACT	
Title of Thesis: Investigation of Individuals' Attitudes Towards Vaccination in the Context of Religious Orientation Level and Fatalism Tendency	
Author of Thesis: Rabia YILDIZ	
Supervisor: Prof. Dr. Ramazan BİÇER	
Accepted Date: 07/08/2023	Number of Pages: vii (pre text) + 65 (main body) + 1 (add)
<p>Objective: This study was conducted to examine the relationship between individuals' attitudes towards vaccination, religious orientation level and fatalism tendency.</p> <p>Method: The research was conducted in a descriptive and correlational design. It was conducted with 415 individuals in Sakarya province between December 2022-June 2023. Attitudes towards vaccination scale, religious orientation scale and fatalism tendency scale were used in our study. The research data were analysed using SPSS 22.0 and G*Power 3.1 programmes.</p> <p>Results: The results of the analysis of the hierarchical regression models conducted to reveal the effect of religious orientation level and fatalism tendency on the level of attitudes towards vaccination show that the model is significant and usable ($F(2,412)= 11.695, p=0.001$). In the regression model, when the t-test results regarding the significance of the regression coefficient were examined; it was determined that the increase in the level of religious orientation ($t=3.511, p= 0.001$) and the decrease in fatalism tendencies ($t=-3.803, p= 0.001$) of the participants caused a statistical increase in the level of "attitude towards vaccination".</p> <p>Conclusion: In our study, it was found that the increase in the level of religious orientation positively affected the attitude towards vaccination, while the increase in fatalism tendency negatively affected the attitude towards vaccination. It is recommended that the study be conducted in different religions.</p>	
Keywords: Vaccination, Religious Orientation, Fatalism, Attitude	

GİRİŞ

Halk sağlığı uygulamaları ve koruyucu hekimlik alanında toplum sağlığını koruma ve geliştirmede en etkili faktörlerden biri aşılardır. Bunun temel nedeni ise aşıların insan bedenine bağışıklık kazandırma hususunda genel kabul görmüş tıbbi prensiplerin en çok başarı elde eden uygulaması olmasıdır. Sağlık alanındaki kazanımlarının yanı sıra aşı uygulaması toplum içerisindeki sağlık hizmetlerine erişim engelleri, gelir eşitsizliği ve sağlık sistemlerindeki alt yapı problemleri gibi sosyoekonomik sorunların etkilerini azaltma bakımından da topluma katkıda bulunmaktadır (Kader, 2019, s.377). Aşılamanın bulaşıcı hastalıklarla başa çıkma konusunda en fazla koruyucu özelliğe sahip yöntem olduğunu pek çok bilim insanı kabul etmekte ve aşıları dünyanın pek çok bölgesinde enfeksiyon hastalıkları ile mücadelede hayat kurtaran teknolojiler olarak tarif etmektedirler (Badur, 2011, s.82-86).

Aşılar toplum sağlığını korumada en etkili yöntem olarak belirtilmesine karşın kimi bireyler için gerekli olmayan ve güven vermeyen bir şekilde algılanmakta ve böyle düşünöenlerin sayısı giderek artmaktadır. Aşıların içeriği hakkında şüphe duyma, etkililiğine inanmama, aşıların yapılması gereken tarihleri erteleme veya bütünüyle reddetme gibi aşı karşıtı yaklaşımlar nedeniyle aşılama oranları düşmekte ve aşı ile önlenöbilen hastalık ve salgın oranları yükselmektedir (Dubé ve ark., 2015, s. 99-117). Örneđ olarak kızamık neredeyse ortadan kaldırılacakken gerekli bağışıklama oranına ulaşılamadığından tekrar etmiş ve bu durumun en önemli sebeplerinden biri ise son zamanlarda bilhassa Batıda ortaya çıkarak başka bölgelere de yayılan aşı karşıtı tutumlarıdaki artış olarak bilinmektedir. Bu durum halk sağlığı ve toplum bağışıklığı için önemli bir risk teşkil etmektedir (Kılıçaslan, 2020 s.33).

Aşıların bireyi ve toplumu enfeksiyon hastalıklarına karşı koruma ve yaşam kalitesine katkılarından dolayı insanlara sunduğu güven ve rahatlama hissinin yanında aşılara karşı duyulan kaygı ve güvensizlik de aşılamanın gerekliliği, olası yan etkileri, neden olabileceği zararlar gibi endişe uyandıran düşüncelerden dolayı aşıların kullanılmaya başlandığı yaklaşık iki asırlık bir süreç boyunca var olmuştur (Succi, 2018, s.574-581). Aşı uygulaması, ilaç ya da medikal bir karışımın insan bedenine zerk edilmesi suretiyle gerçekleştirilen, doğrudan vücuda müdahaleyi gerektiren bir işlemdir ve bireylerin bunu kabulü aşamasında çeşitli ihtilaflarla karşılaşılmış olup ilk aşı uygulamasından bu yana

tartışmalar devam etmektedir (McKee & Bohannon, 2016, s.104-109). Bu sebeplerdir ki aşılarla karşı negatif yaklaşımların nedenlerini bilmek oldukça önemlidir. Anne babaların çocuklarını aşılatma konusundaki erteleme, ret ya da tereddüt etme davranışlarının nedenlerini saptamak için pek çok araştırma yapılmış ve elde edilen sonuçlar çok çeşitli olmakla birlikte dini sebepler, güvenlik ile ilgili kaygılar, felsefi sebepler ya da bireysel inançlar ve daha çok bilgi alma isteği gibi dört ana faktörün aşuya yönelik yaklaşımları etkilediği belirlenmiştir (McKee & Bohannon, 2016, s.104-109).

Konunun tarihsel arka planı incelendiğinde dini nedenlerle aşılarla karşı çıkmamanın aşının keşfinden çok önceleri meydana geldiği görülmektedir. İncil'deki bir kısım ayetlerin yorumlanmasıyla ise uygulamalara olumsuz yönde yaklaşılmıştır. Nitekim Tanrı'nın insanların iyi fiillerine ödül, kötü fiillerine ise ceza göndererek yaptırımlarda bulunduğu doğru olmayan fiiller için vebanın pek çok acıdan biri olacağı bu yüzden de insanların karşılaştıkları bu durumları kabullenmeleri gerektiği düşünülmüştür (Spier, 2001, s.78-84). Aşı uygulamalarının dini sebeplerden ötürü reddedilmesinin gerekçelerinden biri de aşıların içeriğindeki maddeler hakkındadır. Diğer bir deyişle aşıların ihtiva ettiği birtakım maddelerin dini açıdan uygun olmayan bileşenlere sahip olduğu iddiası aşılarla karşı olumsuz tutumu geliştiren ciddi bir etmen olmuştur. 2014 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde aşıyı reddeden bireyler arasında artan kızamık vakaları tespit edilmiştir. İnsanlar dini ve felsefi nedenlerden ötürü aşıyı reddetmiş ve buna yol açan da kombine aşıların kızamıkçık bileşeninde kürtaj ile alınmış insan fetüsünün ve hayvansal jelatinlerin aşı üretimi esnasında kullanılması olarak belirtilmiştir (Wombwell ve ark., 2015, s.597-604). Aşı uygulamalarının reddedilmesinin bir diğer sebebi ise aşıların bireyleri kısırlaştıracağı söylemidir. Bu iddia esasen dini olmaktan ziyade ideolojik veya siyasi olarak nitelendirilebilecek türdendir zira Afrika ve Orta Doğu'daki Müslüman ülkeler aşıları üreten firmaların genellikle batılı olmasından yola çıkarak Afrika halkının veya Müslüman nüfusun artışına engel olmak için bu uygulamalara başvurulduğunu iddia etmektedir. Bu görüş tıbbi bir araştırma ve inceleme ile temellenmemiş olup genellikle politik bir komplo teorisi olarak düşünülmüştür (Kader, 2019, s.378).

Dini, kültürel ve tarihsel tecrübeler neticesinde aşı konusunda bireylerde kaderci eğilimler görülmektedir (Ruiu, 2013, s.103-115). Kaderci yaklaşımların en güçlü sebeplerinin başında din olgusunun geldiği ve bir kısım dinlerin diğerlerinden daha çok kaderci eğilimler ihtiva ettiği görüşleri ile ilgili yapılan araştırmalar sonucunda durumun

bütünüyle böyle olmadığı, kaderciliği saptayan tek unsurun din olmadığı ve kaderci tutumun artmasının dinler arasındaki farklılıklarla ilgili olmadığı belirtilmiştir. Başka bir ifadeyle kaderciliğin mensup olunan dinden bağımsız şekilde, daha ziyade dindar olmak ile ilişkilendirildiği ve sosyal statü, gelir düzeyi, eğitim düzeyi gibi etmenlerle yakından bağlantılı olduğu saptanmıştır (Ruiu, 2013, s.103-115). Yapılan araştırmalar sağlık alanında dini kaderciliğin olumlu ve olumsuz şekillerde etkili olduğunu göstermiştir. Örnek olarak kolera algısı ve aşı kabulü hakkında yapılan bir çalışmada (Merten ve ark., 2013, s.1-12) inanç ile bağlantılı eylemlerin çelişkili etkiler doğurduğu vurgulanmıştır. Çalışmaya göre şifa bulmak amacıyla dua etme davranışı bireyin sağlık durumu üzerinde yüksek düzeyde kontrol hissi ve hastalıklarla daha etkili şekilde mücadele etme ile bağlantılı iken, kolera salgınlarının Tanrı tarafından gönderildiği düşüncesi, aşı ile engellenmeye çalışılmasının Tanrı'nın fiillerine karşı gelme şeklinde algılanması aşuya olumlu yaklaşma ihtimalini düşürebilmekte ve hastalığın Tanrı'nın iradesi ile ilişkili olarak meydana geldiği fikri bireylerin aşuyu kabul etme ihtimallerini düşürmektedir (Merten ve ark., 2013, s.1-12).

Araştırmanın Konusu

Bu çalışmada, bireylerin aşuya yönelik tutumu, dini yönelim düzeyi ve kadercilik eğilimleri ele alınmıştır.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışma, bireylerin aşuya yönelik tutumu, dini yönelim düzeyi ve kadercilik eğilimi ilişkisinin incelenmesi amacıyla yapılmıştır.

Araştırmanın Önemi

Literatürde henüz aşuya yönelik tutum, dini yönelim ve kadercilik eğilimi ilişkisini araştıran bir çalışma bulunmamakta olup bu çalışma ilk olma özelliği taşımaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırma tanımlayıcı ve ilişki arayıcı desende yürütülmüş olup bireylerin aşuya yönelik tutum, dini yönelim ve kadercilik eğilimleri nicel ölçümlerle belirlenmiştir.

Araştırma Hipotezleri

H_{0a}: Bireylerin dini yönelim düzeyleri aşuya yönelik tutumlarını etkilememektedir.

H_{0b}: Bireylerin kardecilik eğilimleri aşuya yönelik tutumlarını etkilememektedir.

H₁: Bireylerin dini yönelim düzeyleri aşuya yönelik tutumlarını etkilemektedir.

H₂: Bireylerin kadercilik eğilimleri aşuya yönelik tutumlarını etkilemektedir.

BÖLÜM 1: GENEL BİLGİLER

1.1. Aşı

1.1.1. Aşının Tanımı

Aşı, hastalıklara karşı vücuda bağışıklık kazandıran biyolojik bir madde olup hastalığı meydana gelmesine neden olan mikroorganizmalar ile benzerlik gösteren, mikroorganizmaların zayıflatılmış hali veya yok edilmiş şekli ile elde edilen yüzey proteinleri veya toksinlerdir. Aşı, bağışıklık sisteminin yabancı mikroorganizmalara daha sonra yeniden maruz kalması durumunda bağışıklık sistemini uyarır ve mikroorganizmanın daha kolay bir şekilde tanınmasını ve ortadan kaldırılmasını sağlar (WHO, 2019).

1.1.2. Aşıların Tarihçesi

Aşı uygulaması koruyucu bir sağlık hizmetidir. Bireysel anlamda hastalıktan korumayı, toplumsal yönden ise hastalığın eradike edilmesini amaçlar.

Aşı uygulamalarının ilki (M.Ö.) 400 yılına varacak kadar eskidir. Keşfi gerçekleştirilen ilk aşı olarak kabul edilen çiçek aşısı ile başlayan faaliyetler neticesinde birey ve toplum temelinde sağlığa etki eden pek çok hastalık kontrol altına alınmıştır. Bulaşıcı hastalıkların neden olduğu ölümleri önlemede aşılardan en etkili yöntem olma özelliği taşır (Haverkate ve ark., 2018). National Health Service (NHS) tarafından ilk defa aşığı geliştirenlerin Çinliler olduğu bildirilir. Çinli hekimler tarafından sağlıklı bireylerin hastalıklı dokulara maruz kaldıklarında daha düşük hasta olma ihtimali taşıdıkları bulunmuştur. Bu yöntem Orta Çağ'da Asya ve Avrupa'yı derinden etkileyen çiçek hastalığına karşı geliştirilmiş ve aşılama ya da farklılaşma şeklinde isimlendirilmiştir. Farklılaşma veya aşılama olarak bilinen yöntem Orta Çağ'da Avrupa'yı ve Asya'yı sarsan yıkıcı bir hastalık olan çiçek hastalığını önlemek için geliştirilmiştir. Sağlıklı insanların çiçek hastalığı dokularına maruz kaldıklarında hastalığa yakalanma ihtimallerinin daha düşük olduğu Çinli hekimler tarafından keşfedilmiştir (Plotkin, 2014, (34), s.12283-12287). Bu metot Orta Asya'da yayılmış ve birtakım farklılıklar geçirerek Türkler tarafından da kullanılmıştır (Akdeniz & Kavukcu, 2016, s.11-28). Aşılama Avrupa'da 18. Yüzyılın başında yaygınlaşmıştır (Plotkin, 2014, (34), s.12283-12287).

Mayıs 1796'da Sarah Nelms isimli bir kişide çiçek hastalığı lezyonu tespit eden İngiliz cerrah Edward Jenner, bu lezyonlardan elde ettiği madde ile bir çocuğu aşılamıştır. Aşılanan çocuk ateş, hipotermi, iştah azalması gibi belirtilerden sonra iyi olmuştur. Aynı yılın temmuz ayında Jenner çocuğu yeniden bir çiçek hastalığı lezyonu kullanarak aşılamış ve bu işlemin neticesinde çocukta herhangi bir hastalık durumu gözlenmediğinden Jenner korumanın tamamlandığını anlamıştır (Willis, 1997, s.118-121). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) 1966'da Çiçek Eradikasyon Birimi kurmuş aynı zamanda DSÖ ve *Children's Emergency Fund* (UNICEF) 'in katkılarıyla aşı programları globalleşmiştir. Bu programlar neticesinde en son 1977 yılında Somali'de çiçek hastalığı vakası görüldükten sonra hastalık dünya çapında bertaraf edilmiştir (Jenner, 2011, s.27-32).

1.1.2.1. Türkiye'de Aşıların Tarihçesi

1801'de Osmanlı Devleti'nde de aşılama uygulamaları başlamıştır. 1885 yılında "Çiçek Nizamnamesi" adlı kanun yürürlüğe girmiş böylece aşı yaptırmamış olanlar için yatılı ve askeri okullara girmek yasaklanmıştır (Akdeniz & Kavukcu, 2016, s.11-28). 1886'da veteriner ve doktorlar kuduz aşısının üretilmesi ve tatbiki hakkında eğitim almak üzere Pasteur Enstitüsü'ne gönderilmiş ve 1887'de kuduz aşısını Türkiye'ye getirmişlerdir. Daha sonra Askeri Tıbbiye Mektebi'nde bu aşının üretimine başlanmış ve Kuduz Tedavi Merkezi inşa edilmiştir. 1916'da doktor Reşit Rıza Kor dünyadaki ilk tifüs aşısını geliştirdi ve bu sayede 2. Dünya savaşında pek çok ülkeye tifüs aşısı Türkiye tarafından temin edildi (Akdeniz & Kavukcu, 2016, s.11-28). 1928 yılında toplum sağlığını koruma amacıyla Refik Saydam Hıfzıssıhha Müessesesi kurulmuş, aşı üretim çalışmaları yapılmıştır. 1936'da kurumda 17 tür aşının üretimine başlanmış ve 1937'de de kuduz serumu üretilmiştir. 2015 yılında Hacettepe Üniversitesi ile Keymen İlaç iş birliği tarafından Aşı Ar-Ge laboratuvarı kurulmuştur (Keymen, 2015). Türkiye'de SBT Bilim ve Biyoteknoloji ve Koçak Farma iş birliği ile Covid-19 salgınına karşı Turkovac aşısı üretilmiştir (Omma ve ark., 2022, 18/6). Erciyes Üniversitesi Aşı Araştırma ve Geliştirme Merkezi'nin yürüttüğü aşı geliştirme çalışmalarının ilk aşamalarında ERUCoV-VAC olarak adlandırılan aşı başarılı sonuçlar vererek 22 Aralık 2021'de Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumundan acil kullanım izni almış ve daha sonra adı TURKOVAC olarak değiştirilmiştir (Pavel ve ark., 2021, 9/11).

1.1.3. Türkiye’de Bağışıklama

Bağışıklama alışmaları Türkiye’de ilk kez 1930’da iek aşısı ile başlamış ve 1937 yılında Difteri- Boğmaca, 1963’te canlı polio, 1968’de DBT ve 1970 yılında ise kızamık aşısı ile sürdürülmüştür. Daha sonra Genişletilmiş Bağışıklama Programı (1981), Türkiye Aşı Kampanyası (1985) ve Polio Eradikasyonu Programı (1989) uygulanmıştır. İlköğretim ağındaki ocuklarda Kızamıkçık ve Hepatit B açılarının tamamlanması hedeflenerek 2007-2008 yıllarında DaBT-Hib-IPA (5’li karma aşı) ve 7 bileşenli Konjuge pnömokok aşısı aşı takvimine alınmıştır (TÜSEB, 2019).

1.1.4. Aşı Karşıtlığı

Hem ocuk hem de erişkin bireylerin sağlığını korumak ve bulaşıcı hastalıkları önlemek amacıyla aşılar en güvenilir ve düşük maliyetli yöntem olarak kabul edilir (şahin, 2004). Her sene dünya çapında ortalama 2 veya 3 milyon ocuk aşı ile engellenebilecek hastalıklardan dolayı yaşamını yitirmektedir ve az gelişmiş ülkelerde bu durum daha yaygındır. Tahminlere göre bu ölümlerin 1,5 milyon kadarı aşılama uygulamaları ile önlenebilir durumdadır (WHO, 2019). Bağışıklama sayesinde çocuklar hem önlenebilir hastalıklardan korunur hem de bu hastalıklar hayatlarının ileriki dönemlerinde kontrol altında tutulur (Kürtüncü, 2017, s.8-17). Aşılar aynı zamanda kişilerin yaşam kalitesini artırma ve yüksek tedavi giderlerini nleme noktasında da önemlidir (Fry-Bowers & Duderstadt, 2015, s. 375-378). Aşılarla ilgili devamlı olarak ilerlemeler kaydedilmesinin yanı sıra birtakım negatif yaklaşımlar da mevcuttur özellikle de sebebi tam olarak bilinmeyen çeşitli hastalıklar ve aşılama sonrası meydana gelen komplikasyonlar aşıya karşı olumsuz tutumlar geliştirilmesine sebep olmuştur (Polat ve ark., 2017, s. 131-137).

Aşı karşıtlığı hakkında 1796’da Edward Jenner’in iek aşısını üretmesi ve uygulamasıyla konuşulmaya başlanmıştır (Ataç & Aker 2019). İlk defa Jenner’in çalışmaları esnasında gündeme gelen aşı karşıtlığına örnek olarak; yaratıcının hastalıkları kişileri cezalandırmak amacıyla gönderdiğini, hastalıkları önlemek için aşılama yaparak yaratıcıya karşı çıkılacağını ve bunun da şeytana uymakla aynı tutulacağını iddia eden din bilgini E. Massey gösterilebilir. Birleşik Krallık’ta 1853 yılında Aşı Yasası yürürlüğe girmiş, böylece bütün bebeklerin hayatlarının ilk üç ayında aşılanması zorunlu tutulmuş, bebeklerini aşılatmayan ebeveynler için de hapis ya da para cezası gibi yaptırımlar söz konusu olmuştur. ABD’nin Massachusetts eyaleti 1855 yılında okul çocuklarına aşılama

getirmiş ve 1867 Yasası zorunlu aşığı 14 yaşına kadar uzatarak buna uymayanlara da cezalar öngörmüştür. Fakat aşığı zorunluluğı insan haklarına aykırı olduğı gerekçesiyle itirazlara ve aşığı karşıtı tutumlara neden olmuştur (Scarpelli, 1992, s. 109-130). Bazı şehirlerde şiddetli isyanlar çıkmış, aşılamaya karşı olanların merkez olarak gördükleri Anti Aşılama Birliğı Londra'da kurulmuştur. 1870'ler ve 1880'lerde aşığı karşıtı pek çok dergi, kitap ve gazete çıkarılmıştır. Avrupa'da da bunlara benzer nitelikte gelişmeler yaşanmıştır. Bunun dışında içerisinde cıva bulunan ve aşılarda koruyucu bir madde olarak kullanılan thiomersal adı verilen bir bileşik de çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Aşılarda az miktarda kullanılan thiomersal hakkında problemlere neden olduğı ile ilgili net bir bilimsel delil olmasa da bu maddenin azaltılması noktasında 1999 yılında aşığı üreticileri ve ABD halk sağılığı kurumları aynı fikirde olmuştur (Vaccines & Immunizations, 2018). The Medicine of Immunization Safety Review Komitesi, 2001'de çocukluk dönemi aşıklarının konuşma gecikmeleri, otizm, dikkat eksikliğı gibi sorunlara sebebiyet verdiğı söylemlerini kabul veya reddetmek için yeterince delil olmadığına dair bir rapor yayınlamıştır (Stratton ve ark., 2001). Thiomersal hakkındaki kaygılar ve diğere nedenlerden kaynaklanan aşığı karşıtı fikirler ile girişimler eski zamanlardan bugüne aşılama hakkında pek çok olumsuz şey getirmiştir. Bilhassa ebeveynlere aşıklar hakkında olumsuz fikirlere kapılma noktasında birçok sebep eşlik etmiş ve bu da aşılama oranlarını oldukça düşürmüştür, bu sebepler arasında gazetelerde veya internette yer alan aşıkların çeşitli komplikasyonlara yol açtığı ve zehirleyici etkilere sahip olduğı gibi olumsuz bilgiler önde gelmektedir. Buna ek olarak eğitim düzeyi, halk nezdinde fikirleri önemsenen ve sayğı gören din adamları, önemli konumlarda bulunan devlet liderleri gibi şahısların aşılama hakkındaki tutumu ve aşının yapıldığı kuruma olan uzaklık da aşığı kaygısını etkileyen unsurlardır (WHO, 2018). Toplum içerisinde aşığı sayesinde önlenebilecek olan hastalıkların sık görülmesi ve çocuklarda istenen aşılama düzeyine ulaşamamasının başlıca nedenleri arasında yeterli seviyede koruyucu sağılık hizmetlerinin olmaması, bazı hastalıkların topluma risk teşkil edecek derecede önemli bir sağılık sorunu olmadığı gerekçesiyle ulusal aşığı takvimine alınmaması, toplumdaki bilgi eksikliğı (aşıkların doğal içeriğıne sahip olmadığı, aşığı maliyetlerinin yüksek olduğı, bebeklik döneminde yapılması gereken aşıkların büyüyünce yapılması gerektiğı, firmaların aşıkları yaymada kâr elde etme amacı taşıdığı) ve aşıklar hakkında olumsuz

inanişlara sahip olunması gibi dini, ekonomik, sosyal ve kültürel pek çok faktörün rol oynadığı görülmüştür (Avras, 2012, s.1-3).

1.1.4.1. Aşı Tereddütü ve Toplumsal Tutum

Aşı karşitlığının yüksek olduğu kesimler, aşılama ile önlenebilen salgınlara ciddi şekilde maruz kalmaktadır çünkü bu bölgelerde aşılama karşitlığından dolayı toplumsal bağışıklık oranına varılamamaktadır ki aşılama belli bir düzeye ulaştığında sağlanabilen toplumsal bağışıklık ile herhangi bir sağlık sorunundan ötürü aşı olamayan bireyler bile kızamık gibi hastalıkların salgınından korunmaktadır (Jacobson ve ark., 2015, (11): 1562-8).

Aşı tereddütü nosyonu aşı karşitlığı kadar sık kullanılmasa da gerçekte toplumsal bağışıklığı devam ettirme noktasında üzerinde durulması gerekmektedir. Aşı tereddütü taşıyan bireylerde aşılama çoğunu yaptırmamanın yanında zamanında yapılması gerekirken aşılama geciktirme durumu vardır ve bu da toplum sağlığını tehlikeye düşürür. Dolayısıyla aşı tereddütü aşı karşitlığından farklı olarak aşının güvenilirliği ve gerekliliği hakkındaki şüpheyi ortaya koyar (Jacobson ve ark., 2015, (11): 1562-8). Ebeveynler üzerinde yapılan pek çok çalışma onların aşılama erken dönemde ve çok fazla olduklarını düşündüklerini ve aşılama erteletmek istediklerini göstermiştir. Aşı tereddütü taşıyan ebeveynlerin aşılama hakkında güven kaybı ile neticelenen bir ortama maruz kaldıkları ve türlü söylemlere dayanarak aşılama ertelediği veya tamamen reddettiği bildirilmektedir (Rodriguez, 2016; Kempe ve ark., 2015, s.666-667). Aşı tereddütüne yol açan pek çok görüş vardır. Bunlar arasında en çok bilinenler şöyle sıralanabilir:

- Ülkemizde henüz görülmemiş mikroorganizmalara karşı çocukları aşılama yanlıştır.
- Çocukların aşı yerine doğal yöntem olan enfeksiyonları geçirerek bağışıklık kazanması tercih edilmelidir.
- Aşılama oldukça maliyetlidir ve bunlara ayrılacak olan bütçe ciddi hastalıkları tedavi etmede kullanılmalıdır.
- Aşı olmak veya olmamak bireysel bir seçimdir yalnızca bireyin kendisini ilgilendirir bir başkasını değil.
- Bebekler büyüyünce aşılama olmalıdır çünkü henüz çok küçüktürler.

- Aşı firmaları gelir elde etmek amacıyla aşı üretiyor mevcut aşuların yenileri de bu sebepten ötürü yapılmıştır.
- Sağlıklı insanları aşulamak onları tehlikeye atar çünkü aşular ağır yan etkilere sahiptir.
- Aşı yaptıran bireyler de hasta olabilir çünkü aşulama koruyucu değildir.
- Her defasında birçok antijen vermek çocukların bağışıklık sistemini olumsuz etkiler ve onların immün hastalıklara yakalanma olasılığını artırır (Salmon ve ark., 2015; Tafuri ve ark., 2014, (38), 4860-4865).

Aşı tereddüdüne köklü bir çözüm getirebilmek için öncelikle bu bahsi geçen etmenleri değerlendirmek gerekmektedir.

Aşı karşıtları temelde dört başlık altında sınıflandırılabilir;

- Risk altında olmadığını düşünerek ihtiyaç duymayanlar
- Kar/ zarar ilişkisini yeterli bulmayanlar
- Sosyal medya ve basından etkilenenler
- Dini ve felsefi gerekçelerle itiraz ederek yeterince bilgi sahibi olmayanlar.

Son madde konumuz ile doğrudan bağlantılı olduğundan bu maddeyi yakından inceleyeceğiz:

Eski çağlardan bu yana pek çok farklı inanışa göre hastalıklar Tanrı'nın insanları cezalandırmak amacıyla gönderdiği musibetler olarak kabul edilmiştir. Bu sayede acı çekmek suretiyle ruh ve beden temizleneceği, arınacağı bildirilmiştir. Dolayısıyla hastalıkları önlemeye çalışmak bu inançlara mensup bireyler için Tanrı'ya baş kaldırma anlamına gelmektedir. Bunun yanında aşuların bazılarında tıbbi amaçla domuz jelatini kullanılmaktadır ve İslam dininde haram olarak kabul edilen domuzdan elde edilen bir maddenin aşularda var olması bazı İslam alimleri tarafından hoş karşılanmamıştır. Aşı da dahil olmak üzere koruyucu ve tedavi edici sağlık hizmetlerinin hiçbirinde sıfır riskten bahsedilemez ancak aşuların olumlu etkilerine bakıldığında meydana gelebilecek herhangi olumsuz bir durum da titizlikle incelenmeli ve başta ebeveynler olmak üzere toplum bilimsel kanıtlar esas alınarak bilgilendirilmelidir (Phillips ve ark., 2009, (29), 3921-3926; Badur, 2011, (2), 82-86).

1.2. Dini Yönelim

1.2.1. Dini Yönelim Tanımı ve Kavramsal Çerçevesi

Din hem kişisel hem de toplumsal hayat üzerinde etkili olan en önemli faktörlerden biridir. Zira din kültür içerisinde geniş bir alanı teşkil etmekte ve kültürün başlıca işlevlerine kaynaklık etmektedir (Çarkoğlu & Kalaycıoğlu, 2009). Dinin, bilim insanları tarafından üzerinde ittifak edilmiş bir tanımı bulunmamakla birlikte sözcük Arapça ‘dane’ veya ‘de-ye-ne’ kökünden gelmekte ve Arapçada adet, usul, tutulan yol, Farsçada ise adet edinmek, inanmak, mezhep edinmek gibi pek çok anlamı karşılamaktadır (Atan, 2020). Râgıb el-İsfahânî din sözcüğünü itaat ve ceza anlamlarında kaydetmiştir (el-Müfredât, “dyn” md.).

Türk Dil Kurumu’nun din tanımı; ‘Tanrıya ve kutsal ya da tabiatüstü çeşitli varlıklara tapmayı ve inanmayı ele alan toplumsal bir kurum’ şeklindedir. Keskin (2004), din kelimesini toplumsal kontrolü sağlama, yeniden yapılandırma ve belirli bir zihniyeti kazandırma vasıtasıyla sembolik bütünleşmeyi temin etme şeklinde açıklamıştır. Farklı bilim dalları tarafından çeşitli şekillerde tanımlanan din kavramı sosyolojide; tanrı ya da tanrılara inanmakla değil, kutsal olana atfedilerek tanımlanmış (Çetintulum Huyut, 2013), psikolojide ise; bireyin hayatına anlam veren ve davranışlarını yönlendiren ilahi bir güç ve yaratıcı fikri ile temellenen sembol ve inançlar sistemi olarak tarif edilmiştir (Budak, 2000, s.214). Freud (1930) “Yalnızca din hayatın amacı sorusuna cevap verebilir” diyerek dinin insan hayatındaki önemine değinmiştir (Freud, 1930, s. 64-145). Çok boyutlu ve geniş kapsamlı olması hasebiyle din kavramı pek çok farklı şekilde tanımlanmış olmakla birlikte özetle, insanlara nasıl yaşayacakları konusunda belirli bir bakış açısı sunarak ortak duygu ve inançlar geliştirmek suretiyle toplumsal bir rol üstlenmektedir. Kurallar, değerler ve inanç yapıları farklılık gösterse de din, toplumların kendini ifade etme noktasında oldukça önemlidir. Çok yönlü ve karmaşık olan din kavramının tanımlanmasında meydana gelen farklılıklar, dini yönelimin de çeşitli şekillerde tanımlanacağını aşikâr kılmaktadır. Din ile bağlantılı olarak meydana gelen dini yönelim kavramı bireysel seçimler ile bir bütünlük içerisinde olmasının yanı sıra dinin insan yaşamı üzerindeki etkisinin boyut ve sınıflandırmasını da içermektedir (Kurt, 2009, s.1-26). Din ve dini yönelim kavramları vicdanen sorumluluk yükleyen bireysel seçimleri ifade eder. Bir insanın veya toplumun dini yönelimi, Tanrının varlığı ve

mahiyeti ile ilgili hipotezleri, ahlakı ve seçimleri ile ilgili dini formülleri ihtiva eder. Zaman içerisinde din kavramı bireyin hayatında işlevsellik elde etmekte, insanlar bağlı buldukları dinin ritüellerini daha çok uygulamaktadır, böylece sürekli tekrar eden bu davranışlar yaşama aşılansmaktadır. Bazı düşünürler dini yönelimin, bireyin mensup olduğu din ile ilgili inanç ve uygulamalarla ilgilenme düzeyi olduğunu ifade ederken bazıları ise kişinin tabiatüstü güçlere dair inanç ve davranış biçimleri olduğunu belirtmiştir (Yıldız, 2006, s.56).

Dini yaşam konularından hangilerinin dini yönelim bünyesinde işleneceği bir müddet tartışılmış ve 1960'lı yıllara dek yapılan araştırmalar ile Tanrıya olan inanç, ibadetleri eda etmede süreklilik ve dini bir topluluğa katılma gibi unsurlar dini yönelim kıstasları olarak kabul görmüştür (Yaparel, 1987).

1.2.2. Dini Yönelimin Özellikleri ve İşlevleri

Farklı bakış açılarının dini yönelim kavramına farklı tanımlar da getirdiği hususuna daha önce değinilmişti. Buna binaen kimi insanlar inandıkları dinin ibadetlerini yerine getirmediikleri halde Tanrı inancına sahip oldukları için dindar olduklarını düşünmekte ve kimileri ise inandığı dinin ibadetlerini eda etmesine rağmen kendisini Tanrıya uzak hissetmektedir (Horozcu, 2010, s. 209-240).

Her inanış ve dinin kendine has ibadetleri bulunmaktadır. Bunun yanında insanlar tarafından kabul edilmiş birtakım dini yönelim kıstasları ile birlikte toplumsal olarak da benimsenmiş dini yönelim ölçütleri vardır. Aynı dini inanca sahip bireylerin farklı dini yönelim telakkileri olduğu gibi farklı dini inançlara sahip bireylerin dini yönelim telakkileri arasında da farklılıklar mevcuttur.

1.2.3. Dini Yönelimin Oluşum Süreci, Gelişimi ve Boyutları

Din insanlık tarihi boyunca önemli bir gereksinim olarak görülmüş ve oluşumu da insanlık tarihi kadar eski bir süreçtir. Emile Durkheim ve Auguste Comte başta olmak üzere pek çok sosyolog din kavramını pragmatist bir biçimde benimsemişlerdir. Evans-Pritchard (1965, s.25) dinin konfor, güven ve güç temin ettiği müddetçe gerçekten önemli olduğunu ifade etmiştir. Emile Durkheim (1915) dini ilk kez "dini koruma gücü" şeklinde araştırmış ve James, Francel, Rash ve Jung da dini tutum ve inançların önemini teyit etmiştir. Durkheim (1915) dinin temelini toplum olduğunu belirtmiş, toplum var oldukça

dinin de var olacağını ifade etmiştir. Bu nedenle dini tutumlar toplumların karakterini etkilemektedir.

Din başlarda araştırmacılar tarafından tek boyutlu bir olgu şeklinde ele alınmış ancak bir müddet sonra ikinci bir boyuta daha sahip olduğu belirtilmiştir. Bu boyutlar dinin ritüelleşmiş, kurumsal hale gelmiş özelliklerinin öne çıkarıldığı görüş ile kalbin saflığını ve bağlılığını ön planda tutan, din olmadan ritüelleri anlamsız bulan görüş olarak iki kısma ayrılmıştır. Adorno ve ark. (1950, s.228) tarafından ikinci tür, her ikisi de etnik yaklaşımlar açısından araştırılana kadar önemsiz görülmüştür zira birinci tip deneysel çalışmalar için daha uygun kabul edilmiştir. Adorno ve diğerlerinin (1950) çalışmaları Allport'u (1951, s.6) etkilemiş ve o da önce dini bakış açıları için 'kurumsallaşmış' ve 'iç içe geçmiş' şeklinde tanımlar yapmış, daha sonra ise Allport (1959, s.1-10) sırasıyla bu ifadeleri 'yaşanılan din' ve 'kullanılan din' olarak içsel ve dışsal dini yönelim biçiminde tanımlamıştır (Pollard & Bates, 2004, s. 999-1007).

Din psikolojisi alanında an çok deneysel araştırma yapılan konulardan biri dini yönelim olmuş ve bu çalışmalar için Allport ve Ross'un oluşturduğu içsel ve dışsal dini yönelim üzerine ölçümler yapan, 21 maddeden meydana gelmiş olan daha sonra ise 20 maddeye indirilen "Dini Yönelim Ölçeği" kullanılmıştır. Bu ölçek bireyin dinini ne derece "yaşadığı" (içsel) ve ne düzeyde "kullandığı" (dışsal) ile ilgili ölçüm yapmaktadır. Allport, düz mantığa uymayan gruplar için ise "karışık kafalar" şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur (Donahue, 1985, s.400). Bu bireyler, Allport'un karşıt görüşleri ayırt etmek üzere geliştirdiği ölçeklerde içsel ve dışsal maddelerde aynı fikirlerin ortak paydasında bulunmuşlardır. Dolayısıyla Allport'un yeni sınıflandırması içsel, dışsal, ayırım gözetmeden din taraftarı olan "karışık kafalar" ve ayırım gözetmeden din karşıtları olarak şekillenmiştir. Kişisel gelişim üzerinde etkili olan unsurlardan biri olarak kabul edilen dini inançlar, bireyin fiziksel ve zihinsel sağlığının muhafaza edilmesinde de önemli bir etmendir.

1.2.3.1. İçsel Dini Yönelim

Allport ve Ross (1967, s.432), içsel dini yönelimi "dinin kendisini bir amaç olarak kabul eden" bireyler ile özdeşleştirmiştir. Bu kimseler dini bir inanca sahip olup onu benimseyerek takip etme gayreti içindedirler. Başka gereksinimleri olduğu takdirde bunların ne ölçüde önemli olduğu fark etmeksizin değerli görülür ve çoğunlukla sadece

dini inançlar ile bağlantılı olduğu düzeyde giderilmektedir (Masters ve ark., 2004, s. 171-178). İçsel dini yönelimli grupta yer alan bireyler bütünüyle dini inançlarına sadıktırlar ve bu inançları yaşamlarının her yönünü etkilemektedir (Hettler & Cohen, 1998, s. 597-609; Lewis ve ark., 2005, s. 1193-1202). Bireylerde içsel dini yönelimin sağlığı artırdığı, öz saygıya katkıda bulunduğu, düşmanlık, öfke ve sosyal tecrit gibi durumlara karşın olumlu neticeler verdiği belirtilmiştir (Donahue, 1985, s.401).

1.2.3.2. Dışsal Dini Yönelim

Dışsal dini yönelim, Allport ve Ross (1967, s.433) tarafından “dinden daima yararlanma ve onu kendi amaçları uğruna araç olarak kullanma” biçiminde tanımlanmaktadır. Bu grupta yer alan bireyler dini fiilleri onaylanma, itibar elde etme ve sosyal ya da siyasi amaçları harekete geçirme gibi gayelere erişmede yardım alabilecekleri düzeyde gerçekleştirmekte veya onaylamaktadır (Hettler & Cohen, 1998, s. s. 597; Navara & James, 2005, s. 39-58). Dışsal dini yönelimin, kaygı, depresyon ve mantık dışı düşünceler gibi negatif yaklaşımlarla bağlantılı olduğu belirtilmiştir (Batson ve ark., 1989, s.873; Swanson & Byrd, 1998, s. 257-268). Dışsal dini yönelimli birey Tanrıya dönse de benlikten uzaklaşmamakta (Allport ve Ross, 1967, s.433) ve dışsal dini yönelim “inanç dışındaki başka bir hedefe ilişkin bir araç” şeklinde algılanabilmektedir (Allport ve Ross, 1967).

1.2.3.3. Sorgulayıcı (Quest) Dini Yönelim

Daha sonra araştırmacılar (Batson ve ark.,1993) Allport’un içsel dini yönelim ile ilgili ifadelerine bütünüyle katılmamış, bilhassa Allport ve Ross’un (1967) içsel dini yönelimi için dini bağlılık ile ilişkili olduğu fakat bunun şüphe ve sorgulamadan ileri gelmediği ifade edilmiştir. Dindarlığın sorgulama özelliğini yakalama arzusu sorgulayıcı dini yönelimin başlangıcı olmuştur (Batson ve Schoenrade, 1991a, s. 416-429; 1991b, s.430-447). Dolayısıyla Batson ve diğerleri (1993) tarafından içsel, dışsal ve sorgulayıcı olacak şekilde üç dini yönelim türü olduğu belirtilmiştir.

Goldfried ve Miner (2002, s. 685-695) tarafından sorgulayıcı dini yönelim düzeyi yüksek olan bireylerin, katı kuralcı dini yönetime sahip bireylere önyargılı davranabilecekleri iddia edilmiştir. Leak ve Finken (2011, s.43-62) sorgulayıcı dini yönelimi, din kaynaklı önyargı, cinsel yönelim ve ırk ile negatif yönde bağlantılı bulmuştur. Sorgulayıcı

yönelimin üç dini etmeni ihtiva ettiği düşünülmektedir (Batson ve diğerleri, 1993). Bunlardan ilki, kompleks yapılarında düşüğe yol açmadan ontolojik soruları inceleme kabiliyetidir. İkincisi, dini kuşku ve özeleştirinin kişi tarafından pozitif biçimde idrak edilmesi temayülü, üçüncüsü ise dini inançta belirsizlik ya da değişime açık olma durumudur.

Bu faktörlerden hangisinin diğerlerine göre daha iyi olduğu Hood ve Morris tarafından irdelenmiş, sonuç olarak sorgulayıcı faktör daha iyi olarak kabul edilmiştir. Zira içsel dini yönelimli kişiler diğerleri ile karşılaştırıldığında daha tutucu yaklaşımlar sergilemekte, daha az hoşgörü sahibi olmakta ancak toplumsal hayata ayak uydurabilmek amacıyla önyargısız davranmaya gayret etmekte olan bireyler olarak tarif edilmişlerdir (Hood & Morris, 1985, s. 391-397). Bu faktörlerin karşılaştırılması Batson ve Schoenrade (1991a, s. s. 416-429) tarafından uygun görülmemiş ve her faktörün kendi dahili özelliklerine sahip olduğu belirtilmiştir.

1.2.3.4. Katı Kuralcı (Fundamental) Dini Yönelim

Katı kuralcı dini yönelim McFarland (1989, s. 324-336) tarafından geliştirmiş ve kadınlara, eşcinsellere ve komünistlere ilişkin ayırimcılık ile olumlu yönde ilişkili olduğu saptanmıştır. Altemeyer ve Hunsberger (1992, s. 113-133), bu dini yönelim boyutunun doktrinlerin gerçekliği ve Tanrı ile özel bir bağlantı noktasında sabit ve kararlı bir yaklaşım ortaya koyduğu ifade edilmiştir. Katı kuralcı dini yönelim düzeyi yüksek olan bireyler daha önyargılı ve merhametsiz olabilmekte bu da kişiyi sert normlara sahip, diğer inançlara mensup bireylere karşı düşük kabul davranışı sergileyen bir konuma getirebilmektedir (Altemeyer ve Hunsberger, 1992, s. 113-133). Leak ve Finken (2011, s.43-62) tarafından katı kuralcı dini yönelimin Afrikalı Amerikalılara karşı önyargılı tutum ile zayıf bir biçimde, Müslümanlara karşı önyargı ile güçlü şekilde ve eşcinsellere yönelik önyargı ile de çok güçlü şekilde ilişkili olduğu saptanmıştır. Crownover'a (2007) göre ise katı kuralcı dini yönelimin ırkçı tutumlar ve kadınlara karşı negatif cinsiyetçilik içerdiği ifade edilmiştir.

Bireyler dini yönelimler vasıtasıyla hayatta karşılaştıkları problemler ile manevi hissiyatları sayesinde başa çıkmada daha etkin bir role bürünmelerinin yanı sıra yaşam içerisinde ulaşabilecekleri bir netice olması düşüncesi ile de hedeflerine varmada makul yöntemler de elde edebilmektedir. Dini yönü daha kuvvetli olan bireyler meditasyon ve

manevi destek gibi çeşitli dini başa çıkma metotları gibi fiziksel ve zihinsel sağlığı geliştirebilecek yöntemlere yönelebilmektedir (Pargament, 1997).

1.2.4. Dini Yönelimi Etkileyen Faktörler

Dini yönelim pek çok unsurdan etkilenmektedir. Dinler, kendine inanan bireyleri birtakım değerler vasıtasıyla ortak bir paydada buluşturmayı hedefler zira değerler dini yönelimi oldukça etkilemekte ve bundan dolayı dini yönelim ile değerler doğrusal bir ilişki içindedirler. Sosyal hayat ve din, toplum ve din de birbirini etkilemekte ve devamlı bir ilişki içerisindedirler. Dini yönelimi etkileyen unsurları şu şekilde sıralamak mümkündür (Kurt, 2009, s.1-26):

- Yaş
- Cinsiyet
- Eğitim Durumu
- Medeni Durum
- Aile
- Cinsellik
- Coğrafi Bölge
- Kırsal-Kentsel Yaşantı
- Sosyoekonomik Durum

1.3. Kader Algısı

1.3.1. Kader Kavramı

Kader kavramı çoğu dilde oldukça önemli bir yere sahip olmakla birlikte temel anlamının yanı sıra terim anlamları ile de kullanılmaktadır. Arapça kökenli olan sözcük, esasen alınyazısı manası taşır (Parlatır, 1998).

Kader sözcüğü, “k-d-r” kökünden türemiş olup sözlükte, ölçme, güç yetirme, takdir etme, rızkı daraltma, kaza ve hüküm (İbn Manzûr, [t.y.], 5, s.74-75; Neccâr, 1992, s.718; Fîrûzâbâdî, [t.y.], 2, s.114) anlamlarının yanı sıra; planlama, hikmete göre iş yapma ve bir şeyin tayin edilmiş yeri ve zamanı gibi manaları karşılamaktadır (İbn Manzûr, [t.y.],

5, s.74-75; Fîrûzâbâdî, [t.y.], 2, s.114; Cürcânî, 2003, s.250; Zebîdî, 2007, 3, s.481; İsfahânî, 2002, s.657-658). Bununla birlikte bazı alimler kader sözcüğünü bir şeyin gerçekliğini ve özünü bilme olarak tanımlarken (Şeyhzâde, 1317, s.21) sözcük, şeylerin imkân dahilinde yokluk halinden varlık haline geçmesi anlamında da kullanılmıştır (Cürcânî, 2003, s.250).

Kader kelimesi, bir şeyi tasarlamak, düşünmek, bir şeyin değerini belirlemek veya tencerede bir şey pişirmek gibi fiil kökünün bulunduğu bablara göre farklı manalara gelmektedir (Güneş, 2011). Örneğin hüküm, güç yetirmek ve iki şeyin birbirine uygun olması anlamlarının yanında (İbn Manzûr, [t.y.], 5, s.74-75), tef'îl babında kullanıldığı zaman kudret vermek anlamı da taşımaktadır (İsfahânî, 2002, s.657-658).

İngilizcede kader kavramını karşılayan bazı sözcükler fate, destiny ve predestination'dır. Fate kelimesi, -bilhassa kötü anlamda- birine ya da bir şeye olacak olan veya olmuş olan şeyler ve meydana gelebilecek her şeyi yöneten değiştirilmesi ve durdurulması mümkün olmayan güç (Hornby, 2015) anlamı taşır. Destiny sözcüğü, birinin başına gelmiş ya da gelecek olan ve kişinin kaçamayacağı şeyler (Hornby, 2015) anlamına gelir. Predestination kavramı ise Tanrı'nın meydana gelecek olan her şeyi insanların değiştiremeyeceği şekilde önceden belirlemesi veya planlaması biçimindeki inanç (Hornby, 2015) anlamına gelmektedir. Türkçede kader kelimesi "genelde kaçınılmaz kötü talih, talihini kabullenmek, kadere boyun eğmek" (Parlatır, 1998) şeklinde tanımlandığından dolayı zoraki kabullenme ve insani iradeyi göz ardı etme ile ilgili bir kavram gibi algılanmaktadır oysa ki İslami terminolojide kader sözcüğü en temel anlamıyla Allah'ın bir şeye hükmetmesi, takdir etmesi olarak kabul edilir (İbn Manzûr, [t.y.], 5, s.74-75). Sâbûni'ye göre kader; iyiliği, kötülüğü, zamanı ve mekânı da içine alarak her yaratılmışın kendine has niteliklerine göre belirlenmesidir (Sâbûni, 2014, Çev., Topaloğlu). Ragıb el- İsfahânî kader kavramını; insan için kullanıldığında insanın onunla bir fiili gerçekleştirmeye güç yetireceği hal, Allah'a izafe edildiğinde ise Allah'ın gücünü ifade etmesi şeklinde tanımlar. Kader kavramına genişçe yer veren İsfahânî, Allah'ın varlıklara yönelik tasarrufları şeklinde isimlendirdiği takdirullah kelimesini izah ederken ikili bir sınıflandırma yapar. Bunların ilkinin Allah'ın yarattığı şeye kudret bahşetmesi olduğunu belirtir ki bu Allah'ın bir şeyi tek seferde var etmesi şeklindedir. İkincisine de onların Allah'ın takdir ettiği şekilde kendilerine has niteliklere erişme potansiyeli ile yaratılmaları şeklinde açıklama getirir bu ise sünnetullahtır. Yani evrende var olan

düzensizdir; İsfahânî burada elma çekirdeğinin ancak elma ağacı olarak büyüyeceğini ve bir hurma çekirdeğinin de doğrudan bir hurma ağacı olarak yaratılmasa da zamanla büyüyerek hurma ağacına dönüşümünü örnek gösterir (İsfahânî, 2002, s.657-658.). İslam kaynaklarında kader kavramı kısaca Allah'ın sorumluluk getiren beşerî fiilleri, olayları ve nesnelere ezeli olarak tasarlaması ve zamanı geldiğinde de bunları yaratması anlamına gelir bir başka deyişle Allah'ın yarattığı varlıklara dair planı ve doğanın sürekliliği anlamına gelir (Yavuz, 2001).

Yapıcı (2003) kader kavramına kısaca şöyle açıklama getirir: “Dinler, kendisine inananlara kutsiyet ile bağlantılı olarak bir algı çerçevesi çizer ve referans sağlar zira her din beraberinde bir dünya görüşü getirir ki bu görüş kişilerin kültürleri ile harmanlanır ve gerek ruhsal gerekse zihinsel yapılarının şekillenmesinde rol oynayarak bakış açılarını yönlendirir ve onlara rehberlik eder” (Yapıcı, 2003). Bu tanıma göre Yapıcı için kader kavramının, dinin kişilere sunduğu referans aralığında önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. İnsanlar yaşamın neredeyse tümünde bir şeylere anlam vermek amacıyla kaderden yararlanır. Dolayısıyla kader kişinin hem kendisi hem de yaşama dair olayların doğaüstü güçler vasıtasıyla meydana geldiğini kabul ettiği bir tür anlamlandırma şeklidir. Bu yönüyle kader “bireyin anlama, bilme ve açıklama gibi gereksinimlerine yanıt olan aynı zamanda ona yorumlama şekli sunan bir epistemolojidir.” Kader inancı ilah olgusunun bulunduğu kültürlerin yanında bu kavramın olmadığı toplumlarda da var olmuştur çünkü kader, doğaüstü güç ya da güçlerin özelde insan genel anlamda ise yaşam hakkındaki her şeyin bilgisine önceden sahip oldukları şeklinde tanımlanabilmekte ve bu da kader kavramının yalnızca dini çevrelerin değil tüm insanlığın ilgilendiği bir mesele olduğunu ortaya koymaktadır (Macit, 2014, s.17-20). Kader meselesi çeşitli görüşler ve bakış açılarının zenginliği ile birlikte geçmişten günümüze tartışılmalı ve hala tartışılan önemli bir problem olma özelliği taşımaktadır. Düşünce tarihi boyunca farklı şekillerde incelenerek çözümlenen kader konusu, düşünürler tarafından en karmaşık ve çözümünün kabulü en zor olan konulardan birisi olmuştur (Taftazânî, 1980, s.157-158).

Kaderi araştırma ve tanımlama çalışmalarında üzerinde durulan bir husus da kader algısıdır. Algı, genel bir biçimde duyu organlarına ulaşan uyarıların bir bütün halinde analiz edilmesi ve sentezlenmesini içeren süreçleri ifade eder. Algılama hadiseleri duyuyla elde edilen veriler üzerine inşa edilen teorilerdir çünkü kişi duyuyla eriştiği verileri yorumlayarak etrafındaki cisimleri ve durumları anlamlandırır. Bireyin

gerçekleştirdiği her şey kültür ve medeniyetlerin de temelinde yatan bu algı süreçlerinden geçerek meydana gelir. Algı, duyuların yanında tecrübenin, bilginin, toplumsal ve dini unsurların da dahil olduğu karmaşık bir süreç olarak ifade edilir (Cüceloğlu, 2017, s.116). Bu süreç içerisinde insanları etkileyen bir faktör olarak din; kişinin duygu, düşünce inanç ve bilgi de dahil olmak üzere yaşamının neredeyse her alanını içeren bir olgudur. Kişinin algı evreninde dinin yeri düşünüldüğünde kader algısı kavramı kullanılmış ve bu kavram ile kadere dair deneyimlerle elde edilmiş, değişime elverişli zihinsel bir model kastedilmiştir.

1.3.2. Dinlerde Kader

Kader, bireyin eylemlerini yönlendiren gizemli bir güç şeklinde algılanmış ve birçok kültürde çeşitli türlerde yer almıştır. Kimi zaman evrensel bir düzen olarak kabul edilen kader kimi zaman ise yalnız bir kişinin sahip olduğu ve yönettiği bir güç şeklinde düşünülmüştür (Sharpe, 2000). Kader bazı zamanlar bir veya birden fazla Tanrının elindeki bir güç şeklinde algılanmış ve bu durumda insanın kaderine müdahale etmesi veya onu değiştirmesine dair inancı artmıştır. Bu inancın temeli dinlerde önemli bir yer tutan ibadetlere dayanmaktadır çünkü kişi ibadetler vasıtasıyla Tanrı ile iletişim kurabilmekte ve ondan birtakım isteklerde bulunabilmektedir. Dua bunun en bariz örneklerinden biridir, insanlar dua ederken Tanrıya duygu, düşünce ve dileklerini sunarak iletişime geçebilmektedir. Bazen de kader Tanrı veya Tanrıların da üzerinde olan bir güç şeklinde algılanır böyle bir durumda ise kişinin kaderine müdahalesi ve değiştirmesi için yapabileceği pek bir şey yoktur (Sharpe, 2000). Sözü edilen bu iki farklı algı aynı dinin mensupları arasında hatta aynı kişide bile görülebilmektedir (Ringgren, 1967, s.172-178).

Kader hakkında çeşitli görüşler olmakla birlikte birçok kültürde benzerlik gösteren hususlar da mevcuttur ve bu hususlar bireylerde kader konusundaki algı ile ilgili önemli bilgiler taşımaktadır. Tarihsel açıdan ele alındığında irade ve cebir kavramlarının her yerde ve zamanda tartışıldığı, dini inanca sahip toplumlarda da birbirleri için tamamlayıcı nitelikte oldukları görülmektedir. Bundan dolayıdır ki dinler tarihi araştırmacıları dindar bir toplumda bu iki kavramı birlikte aramışlardır. Bu mesele zihinsel açıdan insanlar için en kompleks sorunlardan bir tanesidir (Abdulhamid, 2011, s.268). Konu hakkındaki en eski örnek kutsal kitaplarda geçen Adem, Havva ve Şeytan'ın olayıdır. Adem ile Havva hataya düşmüş, sonrasında bunun yanlış olduğunu anlayınca yaptıklarının sorumluluğunu

üstlenmiş ve tövbe etmişlerdir. “Biz nefsimize zulmettik.” (Araf: 7/23) ayeti de hatayı üstlendiklerini göstermektedir zira burada özne kendileridir. Şeytan ise gerçekleştirdiği kötü fiilleri üstlenmek yerine bu sorumluluktan kaçmış ve “Beni sen saptırdın.” (Araf: 7/16) demek suretiyle hatasını Allah’a izafe etme teşebbüsünde bulunmuştur. İradeyi yok sayan Şeytan bundan dolayı cebir fikrinin ilk temsilcilerinden sayılmıştır (İslamoğlu, 2013, s.79-87.). Eski Yunan kültürüne bakıldığında Zeus’un insanları yönlendirdiği fikrini benimseyenlerin yanı sıra hür irade görüşünün taraftarları olduğu da bilinmektedir. Antik yunanlı yazar ve düşünür Sophokles’in ‘Kral Oidipus’ isimli eseri Freud’un Oidipus kompleksi kavramının kaynağını oluşturmuştur. Oidipus’un her ne kadar kehanetlerden kaçmaya, kara talihiyle mücadele etmeye çabalasa da Tanrıların irade ettiklerini değiştiremediği ve alinyazısının her koşulda gerçekleştiğinin anlatıldığı bu eserin tüm öyküsü değiştirilemeyen kader üzerine inşa edilmiştir (Sophokles, 2012, s.1-3). Fortuna veya Thyke adıyla bilinen ve şans, talih gibi konularla ilgilenen bir tanrıçanın da Grek-Roma kültüründe yer aldığı bilinmektedir (Okan, 2016, s.1-14.). İnsan iradesini hiçe sayan Stoacılar kader konusunda cebri savunmuş, zaman zaman muhalefet ile karşılaşsa da bu görüş giderek daha fazla güçlenmiş ve Roma döneminde de oldukça önem kazanmıştır. Sonraları Hristiyanlıkta da yer edinen bu fikir asli günah düşüncesi ile birlikte etkisini sürdürmüştür. Adem’in işlediği günah ve akabinde tövbesi kutsal kitapların ortak bir anlatısıdır ve buna birtakım Hristiyanlar başka bir pencereden bakmışlardır. Onlara göre asıl sorun Adem’in ihtiyari olarak gerçekleştirdiği hatalı davranıştır ve cennetten kovulmaya neden olan bu kötü davranışın ve asli günahın faili de hem sonuç hem de öz açısından kötü olan irade olarak kabul edilmiştir. Bu olayı insanda iradenin varlığına bir ispat olarak değerlendiren Hippolu Augustinus ise Tanrı’nın Adem’e iyi olanı ve kötü olanı seçebilme gücü bahşettiğine dikkat çekerek dünyada var olan kötülükten Tanrı’yı sorumlu tutmanın doğru olmadığını kanıtlama gayreti ile daha farklı bir yaklaşımda bulunmuştur (Tunç, 2023, s. 331-344). Boethius ‘bizler şimdiki, geçmiş ve gelecek zaman hakkında düşüncelere sahibiz ancak Tanrı bu zaman akışışının dışındadır, O sonsuz bir şimdiki zamanda yaşar ve şimdiki, geçmişteki, gelecekteki şeyleri tıpkı bizim şimdiki zamanı bilmemiz gibi biliyor’ demiş ve zamanın ötesinde bir Tanrı görüşü ortaya koyarak Tanrı’nın her şeyin bilgisine sahip olma durumuna açıklık getirmeye çalışmıştır (Boethius, 2011, s. 225). Fromm ise bu anlatıdaki ilk özgürlük hareketinin ilk insani eylem olduğunu belirtmiş ve özgürlükten doğan acının

işlenişini tenkit etmiştir (Fromm, 2010, s.222.). Hristiyanlık Roma döneminde yöneticiler vasıtasıyla giderek cebri bir hal almış ve hür irade fikrini benimseyenlerin bu görüşlerini yaymaları kesin bir şekilde engellenmiştir. Pavlus ve onun gibi düşünenler cebri görüşü, Cicero gibi düşünürler ise ilahi bilgiyi inkâr eden fikri savunurken Augustin her iki tutum arasında vasati bir yol izleyerek kaderin hem insana hem de Tanrı'ya bağlı olduğunu iddia etmiştir (İslamoğlu, 2013, s. 79-87). Kiliseler de Orta Çağ'daki en büyük dini kurumlar olarak topluma cebir görüşünü benimsetmeye uğraşmış ve var olan düzene karşı durmayı Tanrı'ya karşı gelmekle bir tutarak hem kendi konumlarını hem de iktidarın otoritesini güçlendirmeyi amaçlamışlardır. Feodalitenin mevcudiyetinin sağlam bir biçimde sürmesi de ruhban sınıfının menfaati açısından oldukça önem arz etmiş, feodal sistemin sürekliliği için ise topluma sabır, uysallık gibi tutumlar aşılacak istenmiş ve sisteme karşı bir başkaldırı büyük günahlardan olan küstahlık ve kibir olarak değerlendirilmiştir (Agibalova & Donskoy, 2017, s. 108-110). 529'da Orange Konsilinde 'kilise kurtuluşur' şeklinde bir ifade belirlenmiş ve bu insan iradesinin dışında bir şeyi kastettiğinden halkı atalete sevk etmiş ancak yine de Hristiyan çevrelerde kader konusundaki tartışmalar devam etmiştir. Nasturiler özgür irade görüşünü benimserken Yakubiler cebri savunmuş ve tartışmalar devam etmiştir (İslamoğlu, 2013, s. 80-85).

Kur'an'da olduğu gibi Yahudi kutsal kitabında da Tanrı'nın kudretinin kuşatıcılığı ve insanın özgür iradesi hakkında oldukça açık ifadeler yer almaktadır (Wolfson, 2001, s. 59-61). Yahudi inancında belirtilen iman esasları Tanrı'nın varlığı, birliği, kâinatın tek ve yaratılmış olduğu ile kader inancı olmak üzere beş tanedir (Runia, 2001, Akt. Meral, 2011, s.243-266). İbrani takviminin yeni yılı olarak kutlanan iki günlük Roş-Haşana bayramında Yahudiler insanın ve kâinatın kaderinin yeniden belirlendiğine inanırlar. Bu günlerden sonra Yahudilerde Yom Kippur adı verilen özel bir günde de Roş-Haşana'da planlanan kaderin nihai şeklini aldığı (Düzgün, 2016, s.322-342) ve kişinin bir senelik kaderinin belirlenip mühürlendiği inancı vardır (Güç, 2013, s.207-212). Esseniler adı verilen Yahudi mezhebi bütünüyle cebri fikirlere sahip iken Sadukiler hem kaderi hem de ölümden sonraki hayatı reddederler ve bu iki yaklaşım arasında orta bir yol tutan Ferisiler ise insanın hür iradesini tanımakla birlikte her şeyin Tanrı ve kader ile de irtibat halinde bulunduğunu savunmuşlar böylece insanı kendi iradesi ile icra ettiği fiillerden sorumlu tutmuşlardır (Güç, 2013, s.207-212). Dolayısıyla Yahudiler arasında da kader ve insan iradesi ile ilgili farklı görüşler benimsenmiştir. Dünyadaki neredeyse tüm

toplumlarda kader konusu tartışılmış ve insan iradesi üzerine fikirler ileri sürülmüştür. İslamiyet öncesi Arap toplumu içerisinde de kader algısı oldukça önemli bir yer tutmuş, önceki kültür ve inanışların da etkisiyle cebri bir kimlik edinmiştir. Araplar geçmiş ve gelecekteki olayların değiştirilebileceğinin mümkün olmadığı inancına sahiplerdi (Casiye: 45/24). Putlara tapan ve onlara büyük değer atfeden Arapların meşhur putlarından Menat kader ve talih gibi durumların putu olarak kabul edilmekteydi (Fehd, 2004, s.121-122). Arap dilinde ‘uzun zaman’ olarak tarif edilen ve âlemin var olma zamanından sonuna dek geçen süreyi anlatmak için dehr kavramı kullanılmıştır (el-Cevherî, nşr. Attâr, 1979, c.2, s.661; İbn Manzûr, [t.y.], 2, s.180-181; el-İsfahânî, 1986, s.249). Araplar bu ‘dehr’ ifadesini zaman zaman kader ile bir tutacak kadar önemli görmüşlerdir (Casiye: 45/24, Öztürk, 2002). Eski Türk kültüründe de kader vurgusunun bazı söylem ve ifadelerde geçtiği görülmekte ve alinyazısına inanma gibi cebri tutumların var olduğu bilinmektedir (Macit, 2014, s.17-20). Eski İskandinav dinleri kimi zaman kaderin mitolojik varlıklar eliyle kontrol edildiğini kabul etmiş kimi zaman da onu Tanrıları bile yönetebilen bir olgu olarak düşünmüşlerdir. Hinduizm ise kader konusunda net olmayan birtakım yaklaşımlar içermektedir, örneğin bir yandan insanların içinde bulunduğu durumun kendilerinin bir önceki yaşamlarında gerçekleştirdiği iyi veya kötü fiillerin bir neticesi olduğuna inanılırken öte yandan kaderin hemen hemen bütünüdür yıldızların etkisi altında olduğu düşüncesi vardır (Sharpe, 2000). Günümüzde İslam uygarlığı bünyesinde mevcut bulunan kültürlerin kader konusundaki eski inanışları İslam inancının kader anlayışı ile bütünleşmiş ve İslamiyet öncesi cebir kaderciliği ile Peygamber’in Tanrı’nın mutlak kudreti konusundaki inanışının birleşmesi sonucunda İslami ‘kadercilik’ ortaya çıkmıştır (Ringgren, 1967, s. 172-178). İnsanlarda olaylara açıklama getirirken doğüstü güçlere atıf yapma hemen her kültürde ve dönemde görülmüştür. Bu husus insandaki yükleme dürtüsünün varlığına delil teşkil etmektedir ancak günlük yaşamda bireyin sahip olduğu deneyim ve zihinsel gözlemler sayesinde yapmış olduğu yüklemeler her zaman yeterince tatmin edici olmamaktadır. Örneğin beklenmeyen bir durum karşısında kişide doğüstü yükleme yapma gereksinimi oluşmakta ve birey mensup olduğu inanç sistemi dahilinde olaylara açıklama getirmektedir.

İslamiyet de dahil olmak üzere semavi dinler doğüstü atıflar ile kader kavramı arasında bağlantı kurmuşlardır. Yeryüzünde birbirinden farklı pek çok kader algısı olmakla

beraber bu farklar kimi zaman aynı dinin içerisinde de görülebilmektedir. Hatta bazen aynı kişinin kader kavramına farklı şekillerde atıf ve yaklaşımlarda bulunduğu dahi görülmüştür ve bu durum kavramın psikolojik açıdan incelenmesinin gerekliliğinin alametlerinden biri olarak sayılabilmektedir. İslam uygarlığında da diğer din ve kültürlerde olduğu gibi kader hakkında çeşitli algı ve tutumlar var, olmuş hatta birbirinden farklı bu yaklaşımların mezhepleşme sürecinde önemli bir faktör olarak yer aldığı bilinmektedir.

1.3.2.1. İslam'da Kader

1.3.2.1.1. Kur'an-ı Kerim ve Hadislerde Kader

Kuran-ı Kerim'de kader kavramının çeşitli anlamları karşılamak üzere kullanıldığı görülmektedir. Bunlar; 'ölçü' (Rad: 13/8; Zuhruf: 43/11; Kamer: 54/49), 'ölçme' (Müddessir: 74/18), 'güç yetirme' (Beled: 90/5), 'takdir edilme' (Kamer: 54/12), 'hüküm verme' (Vâkı'a: 56/60), 'belli olan' (Mürselat: 77/22) şeklindedir. Bunlara ilaveten 'Allah'ın irade ettiği, belirlenmiş hüküm' (Ahzâb: 33/38), 'rızkı daraltma' (Fecr: 89/16) ile 'sistemli ve hesaplı yürütme' (En'am: 6/96), manalarında da kullanılmıştır. Kavram Kur'an'da 'takdir' olarak geçtiği bazı yerlerde Allah'ın her şeyi gayesine uygun olarak yaratması ve özünü tayin ederek onu amacına yöneltmesi anlamı (A'lâ: 87/2-3) vermiştir. Kâinatın, insanın ve yaşam ile ölüme dair kanunların Allah tarafından düzenlenmesi takdir sözcüğü ile belirtilmiş (Yavuz, 2001, s. 58-63.), bununla birlikte Allah tarafından insanların yaşayacakları zaman dilimi, ölüm vakitleri ve rızıklarının belirlenmesi de yine bu kavram ile ifade edilmiştir (Fussilet: 41/10-12; Furkân: 25/2; Müzzemmil: 73/20; Vâkıa: 56/60). Kader sözcüğü, Kur'an-ı Kerim'de çeşitli kullanımları ile birlikte yüz otuz iki yerde geçmekte (Abdülbâki, 1985, s.536-537) ve bunlar arasında en sık kullanılanı ölçme anlamıdır (Yavuz, 2001, 14, s.58-63). Ayetlerde Allah'ın her şeyi belli bir ölçü dahilinde yarattığı anlatılır (Zebîdî, 2007, 3, s.481; Neccâr, 1992, s.718) ve ölçmenin vurgulandığı ayetler belli bir düzen ve denge çerçevesinde yaratılma üzerinde durur (Kamer 54/49; En'am 6/96; Hicr,15/21; Mü'minûn 23/18; Furkan 25/2; Şûrâ 42/27; Talâk 65/3; Mürselât 77/23; Müddessir 74/18-20). Fîrûzâbâdî (ö.817h./1415m.). Kader sözcüğünün Kur'an'da altı anlama geldiğini belirtmiştir (Fîrûzâbâdî, [t.y.], 2, s.114); birincisi değer ve yücelik (Kadr 97/1), ikincisi rızkın daralması, geçim zorluğu, (Ra'd 13/26; Talak 67/5), üçüncüsü tasarlayıp şekil verme, (Mürselât 77/ 23-24), dördüncüsü

ilim ve hikmet, (Müzemmil 73/20), beşincisi belirleme ve tayin etme (Yâsin 36/39), altıncısı ise güç, kudret manasındadır (Beled 90/5).

Allah kulları için bir hür irade fırsatı yaratmış ve buna uygun olarak kullarına kesinlikle zulmetmediğini buyurmuştur (Yâsîn: 36/54; Enfâl: 8/51; Yunus: 10/44; Âl-i İmrân: 3/182). Kur'an'da isteyen iman edebilecekken isteyen de inkâr edebileceği, itaat ya da isyanın kişinin iradesine bağlı olduğu, cennet ve cehennem noktasındaki tercihinin de bu seçimlerinin neticesinde netleşeceği hakkında ayetler bulunmakta (Müddessir: 74/8; Fussilet: 41/46; Kehf: 18/29) ve bu ayetler kader meselesinin esas odağı olan irade ve özgürlük kavramları ile doğrudan ilişkilidir. Kur'an-ı Kerim'de yer alan bir kısım ayetler müminler ile din ve dünya için iyi işler yapanların imanlarının Allah tarafından artırılacağını, yüksek mertebelere ulaştırılacaklarını ve küfürden uzaklaştırılarak imanı daha çok seveceklerini dolayısıyla doğru yoldan ayrılmayacaklarını belirtirken (Kehf: 18/13-14; Enfâl: 8/2; İbrâhîm: 14/27; Zümer: 39/37, Hucurât: 49/7; Mücâdile: 58/22), bazı ayetler ise Allah'ın emir ve yasaklarına karşı çıkanlar ile inkârcıların kalplerinin mühürleneceğini, yüreklerinin daralıp katılaşacağını ve kulaklarına hakkı işitmelerini engellemek amacıyla ağırlık verildiğini, günahlarının artması için onlara süre verildiğini ve uyarılsa dahi inkârın hoş gösterilerek cehenneme gidişlerinin kolaylaştığını haber vermiştir (Bakara: 2/7-8; Nisâ: 4/168-169; En'âm: 6/25; A'râf: 7/27; İsrâ: 17/45-46; Saf: 61/5; Bakara: 2/6-7) (Yavuz, 2001, s. 58-63). Allah kullarının fiillerini, seçimlerini ve bunlarda meydana gelebilecek en küçük değişikliği bile bilir ve bu O'nun ilim sıfatının gereğidir ancak bahsi geçen ayetlerin yalnızca zahirine bakıldığı zaman insanın hür iradesinin Allah'ın bu kesin hükümleri karşısında yok olduğu veya hükümsüz kaldığı düşünülebilir oysa ki Allah'ın, kâinatın her vaziyetini bilmesi insan iradesi üzerinde cebri bir engel olarak görülmemelidir. Zira insan için bütünüyle önceden tayin edilmiş, iradenin hiçbir koşulda müdahale edemediği ve değiştirilmesi mümkün olmayan bir yaşamın sonucunda kulun kötü fiillerinden ötürü cezalandırılması zulüm olarak değerlendirilebilir ve bu da Allah'ın kullarına zulmetmeyeceğini (Yâsîn: 36/54; Yunus: 10/44, 47; Hûd: 11/101; Nahl: 16/111; Zilzâl: 99/7-8; En'âm: 6/160; Mu'min: 40/17) ifade eden ayetler ile uyuşmayan bir iddia olacaktır ki Allah'ın ayetleri arasında bir çelişki durumunun düşünülmesi söz konusu dahi edilmemektedir. İslam alimlerinin ekseriyeti irade konusunun eksik bir bakış açısı ile irdelendiğini ifade etmiş ve bunu ciddi bir sorun olarak görmüşlerdir. Bu sorunun yol açtığı sonuçlardan biri de Allah'ın, hükümlerini kulların

kendi seçimleri ile onlara bahşettiğinin önemsenmemesidir. Ayetlerin cebir anlayışına temel teşkil edecek şekilde yorumlanması ve yalnızca insan fiillerinin Allah tarafından tayin edilip edilmediği tartışmasına indirgenmesi problemin çözüme ulaşmasını zorlaştırmaktadır, bu ayetlerin bağlamları titizlikle analiz edildiğinde çok daha çeşitli manalar ihtiva ettikleri görülmektedir (Düzgün, 2013, s. 1-10). Kur'an'da bireyi her yönden inceleyen ve yalnızca tabiatüstü yüklemelerle meydana getirilmiş bir kader kavramından ziyade, inanan kimse için anlam odaklı ve onu faal olmaya sevk eden, bununla birlikte sorumluluk bilincine vurgu yapan bir kader olgusuna işaret edilmektedir (Tokur, 2018, s. 129). Konu ile ilgili olarak hadis-i şeriflere bakıldığında zaman çeşitli rivayetlerin olduğu anlaşılmaktadır. Bazı hadislerde tüm canlıların cennet veya cehennemdeki yeri ve mutlu ya da bedbaht olacağı yazılmış olduğu (Buhârî, "Cenaiz" c.1, s.52; Müslim, "Kader" s.997) rivayet edilirken, bazılarında kader imanın şartlarından biri olarak ifade edilmiştir (Müslim, "İman" s.71). İmam Malik'in naklettiğine göre Hz. Peygambere Araf suresinin 172. Ayetinin manası hakkında bir soru gelmiş ve peygamber efendimiz de Allah'ın Hz. Adem'i yarattıktan sonra ondan cennet ve cehennem ehli olacak iki nesil çıkarttığını belirtmiştir. Bunun üzerine bir sahabi böyle bir durumda amelin bir anlamı kalıp kalmadığını sorunca da Hz. Peygamber Allah'ın cennet ehli içinde bulunacak olan kimseye ölene dek cennete gideceği ameller yaptıracağını, aynı şekilde cehenneme gidecek olan kimseye de ölene de onu cehenneme götürecektir işler yaptıracağını anlatmıştır (Mâlik, "Kader" c.4, s.246). Hz. Ali de kendisine gelen bir soruya cevaben hiçbir hadisenin kaza ve kader çerçevesi dışında kalmadığını, bunun ise insan iradesini ve eylemlerinin özgürlüğünü zedelediğini zira aksinin ödül ve ceza noktasında adil bir sonuç doğurmayacağını belirtmiştir. Kader ilahi bir gizemdir (Abdülcebbar, 1974, Akt. Yavuz, 2001, s. 58-63). Hadislerden de anlaşılacağı üzere kader olgusu insana, her şeyin Allah'ın ezeli bilgisinde mevcut olduğunu ancak bunun kişinin hür iradesi açısından bir handikap değil bilakis sorumluluk bilincini güçlendiren ve yaratıcıya sığınma güvencesini aşıl原因 bir olgudur. Kaderin değiştirilemeyeceği ifadesi çok yönlü düşünüldüğü zaman esasında olabilecek tüm olasılıkların Allah'ın sonsuz ilminde bulunduğunu açıklamaktadır ve kadere inanan kimse kainattaki her bir zerrenin yaratıcısı olan Allah'ın kudretini daha güçlü şekilde idrak etmiş olur (Özafşar, 2020, s. 52). İnsanın kader algısına yaklaşımı onun, yaşamındaki olaylar karşısında takındığı tavrı belirlemede oldukça önemlidir zira kişi kendisini yetersiz ve pasif gördüğü takdirde

istenmeyen sonuçları kadere bağlayarak suçlayıcı bir kişiliğe bürünebilir ancak daha farklı kader algısına sahip bireyler ise bunun tam aksine görev ve sorumluluklarının farkında olarak hayattaki olaylar karşısında daha aktif bir rol üstlenebilmektedir.

1.3.2.1.2. Mezheplerin Kader Anlayışı

1.3.2.1.2.1. Mu'tezile ve Kader

Kader ile ilgili ilk konuşan kişinin Ma'bed b. Halid el-Cühenî (ö. 80/699) olduğu kabul edilir. O bu konudaki fikirlerini Basra'da yaymaya başlamış ve Basra'lılar da onu takip etmişlerdir (el-Makrîzî, 1324, c.4, s.181). Ma'bed ve onun gibi düşünenler "kaderi reddetmiş ve her şeyin yeniden vuku bulduğunu iddia etmişlerdir (Müslim, 2015, Kader c.2, 2037). Gaylân ed-Dımeşkî (ö. 101/721) de Ma'bed ile aynı fikirleri paylaşmış ve yaymaya çalışmıştır. Daha sonra Ma'bed el-Cühenî ve Gaylân ed-Dımeşkî'nin kader meselesine ilişkin görüşleri Mu'tezile mezhebi tarafından da kabul edilmiş ve sistemleştirilmiştir. Kaderin nefyi ile insanın hür iradesi konusu Mu'tezile mezhebi içerisinde adalet prensibi dahilinde ele alınmış, bu bağlamda Allah'ın adil olduğu ve kullarına kesinlikle zulmetmeyeceği, kullarına bir fiili gerçekleştirip gerçekleştirilmeme gücü bahsettiği dolayısıyla insanın hür olup kendi fiillerinin yaratıcısı olduğu, şayet aksi bir durumda insanın işlediği iyi veya kötü işlerden dolayı ödül ya da ceza almasının anlamsız olacağı görüşü benimsenmiş ve Allah'ın mutlak adaletinin gereği olarak insanın kendi hür iradesiyle fiillerini gerçekleştirmesi gerektiği, zira iradesi dışında yaptığı şeylerden sorumlu tutularak cezalandırılmasının zulüm olacağı belirtilmiştir. Mu'tezile kaza ve kaderin insan fiillerini etkilemediğini, kaza kelimesini haber verme, kader kelimesinin ise beyan etme anlamlarına geldiğini belirterek bu sözcüklerin yaratma manalarının olmadığını savunmuşlardır. Zira bu mana insanların iyi ve kötü her türlü fiilinin Allah'a izafe edilmesini gerektirirdi ki bu da mümkün değildir. Mu'tezile Allah'ın kötülükleri yaratmayacağını O'nun yalnızca iyiyi isteyeceğini söyleyerek kaza ve kaderi kabul etmez (Gölcük, 1997, s.223.) Mu'tezile özgür irade sahibi olmadıkça insanların fiillerinden sorumlu tutulmasının Allah'ın adaleti uyuşmayacağını savunmuş (Kâdî Abdulcebâr, 1996, c.1, s.301.) ve bu görüşlerini pek çok ayet ile delillendirmişlerdir (Nisa: 4/40; Tevbe: 9/70; Rum: 30/9; Yunus: 10/44; Bakara: 2/281-286).

Amr b. Ubeyd, Mu'tezile'nin önde gelen isimlerinden biridir ve kader hakkında insanların fiillerinin karşılığında Allah tarafından ödül ve ceza aldıklarına göre Allah'ın

onlara hür iradeyi verdiğini, bu yüzden onları sorumlu tuttuğunu şayet bu şekilde olmasaydı Allah'ın insanları kötü eylemlerde bulunmaya mecbur bırakmış olacağını, bu nedenden ceza vermesinin de Allah'ın adaleti ile uyumsuzluk meydana getireceğini savunmuştur.

1.3.2.1.2.2. Ehl-i Sünnet ve Kader

Ehl-i Sünnet, kaderi Allah'ın eşyayı yaratmadan önce onun her halinin, niceliğinin ve yaratılacağı zamanın bilgisine ezelden sahip olması ve bu ilmi mucibince onları yaratması olarak kabul etmektedir. Hayır, şer, fayda zarar, iman, küfür ve bunlarla birlikte tüm durum ve olgular eşi benzer olmayan, kendisinden başka bir ilah bulunmayan yüce Allah'ın sonsuz ilmi ve takdir etmesi ile meydana gelir. Hiçbir şey O'nun takdiri olmadan vuku bulmaz (el-Aynî, 1936, c.11 s.145).

Abdülkerîm İbnü's-Sem'ânî (ö. 562/1167) bu mesele hakkında; “akıl ve kıyasa yer vermeden kitap ve sünnete tutunmak ve onlardan sapmamak bu konu hakkında bilgi sahibi olmanın en iyi metodudur, bunlardan sapan kimse azgınlık ve şaşkınlık ile karşı karşıya kalır, zira Allah kader meselesini kendine ayırmış, beşer onun gizemini kavrayabilecek idrak ve kabiliyete sahip olmamıştır. Allah bildirmediği müddetçe onu peygamber ve melekler de bilemez” (el-Askalânî, 1960, c.11, s.477) diyerek Ehl-i Sünnet'in kader hakkındaki tutumunu özetlemiştir.

1.3.2.1.2.2.1. Eş'ariyye

Eş'arilik, Ehl-i Sünnetin bir koludur ve ekolün kurucusu kabul edilen Ebu Hasan el Eş'âri (ö. h.324/m.935-36) tarafından insanın fiilleri kaza ve kader bağlamında incelenmiş, kaza ezeli yazgı şeklinde kabul edilmiş, daha sonra kader yaratmak olarak işlenmiştir (el-Eş'âri, 2000, Thk. Dannâvi, s. 45-46).

Eş'âri'ye göre kader, Allah'ın her şeyi zamanı gelince ezeli ilmi ve iradesi ile meydana getirmesi (Eş'âri, 2000, s.43-44.), kaza ise varlıklar için ezelden ebede dek tüm durum ve vaziyetlerin bildirildiği ilahi ve külli hükümlerdir (Eş'âri, 2000, s. 50. Aydın, 1964, s.25). Eş'ari'ye göre insan ancak Allah'ın yarattığı fiilleri kesbeder ve bu kesb de yine Allah'ın kudretiyledir. Bu noktada Eş'ari insan iradesini bütünüyle yok saymaz ancak görüşlerinde bir belirsizlik mevcuttur (Aydın, 2012, s.298). Eş'ari kader meselesinde genel anlamda

Allah'ın iradesi üzerinde durur ve insan iradesi hakkındaki görüşleri yeterince net olmamıştır (Gölcük, 2015, s.5).

Eş'âri; iyi ve kötü, güzel ve çirkinin dolaysız olarak insanda Allah tarafından yaratıldığını belirtir ve yaratmanın da Allah'ın irade sıfatından geldiğini savunur. Eş'âri'ye göre fiili yaratan Allah'tır ancak kötü fiilin kesbinden insan sorumludur. Eş'âri insan fiillerinin önceden tayin edildiğini belirterek kaderi kabul ettiğini ortaya koymuş, Allah'ın sonsuz kudretini her şeyden üstün görmüş ancak fiillerin önceden tayini ve insanın özgürlüğü hakkında yeterince net bir tutum sergilememiştir. "Tek ve mutlak yaratıcı Allah" ilkesi çerçevesinde insanın özgürlüğü konusunda insan için bir serbestiyet kabul etmemiş, insan fiillerinin mutlak irade sahibi olan Allah'ın takdiri ile meydana geldiğini savunmuştur (Biçer, 2017 s.203). Eş'âri insanlardaki iyi fiillerin de kötü fiillerin de Allah tarafından yaratılarak ortaya çıktığını, hayır ve şerrin de Allah'ın kazasına bağlı olduğunu dolayısıyla insanın hiçbir etkinliği bulunmadığını belirterek hiçbir şeyi yüce Allah'ın kudret ve iradesinden bağımsız düşünmemiştir (Biçer, 2017 s.203).

Eş'ariyye kelamının temsilcilerinden olan Fahrüddin er-Razi (ö. 606/1209), her şeyin Allah tarafından belirlendiğini, bunun ayetlerde ifade edildiğini, insanların fiillerinin de buna dahil olduğunu, binaenaleyh bu fiillerin de belirleyicisinin Allah olduğunu belirtmiştir (er-Razi, 1999, s.179,182). Razi, her şeyin yaratıcısının Allah olduğu konusunda "...O'nun ortağı yoktur, her şeyi yarattı, bir takdirle tayin etti" (Furkan: 25/2) ayetinin iki şekilde kadere delil olacağını ifade eder; birincisi, Allah'ın her şeyi yarattığını buyurmasıdır. İnsan fiilleri de şeydir dolayısıyla insan fiillerinin Allah tarafından yaratılmış olması lazım gelir. İkincisi, "bir takdirle tayin etti" ifadesi her şeyin Allah tarafından takdir edildiğine işaret etmektedir (er-Razi, 2003, c.30, s.72).

İslam kelamında kader meselesi hem Allah'ın ilim, kudret ve yaratma sıfatları ile hem de insanın fail ve sorumlu oluşu ile mezc edilerek irdelenmiş, fiilhakika insan fiilleri ile fiziki ve metafizik alem arasındaki ilişkinin bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sebeplerdir ki sadece bir tarafa yönelerek diğerini gözardı etmek meseleyi gerçekçi bir neticeye taşımaz. Esasen önceki görüşler incelendiğinde kelâmi çözümlerin çoğunlukla meselenin tek taraflı ele alınarak ortaya konduğunu göstermektedir. Muhakkak bu durumda inanç, kültür, dönemin siyasi ortamı ve toplum gibi unsurlar etkili olmuş ve böylece ya bütünüyle özgürlükçü tutumlar benimsenmiş veya cebri anlayışlar kabul edilmiştir.

Bunların yanı sıra kimi zaman da Ehl-i Sünnet kelâmî düşünce sisteminde olduğu gibi her iki görüşün uzlaştırılmaya çalışıldığı da görülmektedir. Ancak Ehl-i Sünnetin önemli ekollerinden olan Mâtürîdiyye konu hakkında özgürlükçü anlayışı temsil eden Mu'tezile'ye nispeten yakın bir tutum sergilerken, Eş'ariyye kelamcılarının belirttiği görüşlerin, konu hakkındaki kelâmî fikirlerinin cebrî anlayışa yakınlaştıklarını söylememize imkân tanımaktadır (Kazanç, 2007, s.130).

Cebr ve ihtiyar konusunda Eş'ariyye ile Mâtürîdiyye arasında ciddi farklılıklar bulunmamakla beraber iki ekol de insanın kudret ve iradesi olduğu yönünde görüş belirtmişler ancak fiillerin yaratılmasını Allah'tan başka yaratıcı olmadığı inancı gereği Allah'a nisbet etmişlerdir. İnsanın kendi kudretini yönlendirmesi anlamında kullanılan kesb kavramı, iki mezhep tarafından başka şekillerde anlaşılmış ve belirgin bir fark olmuştur. Zira kesb, Eş'arilere göre insanda evvelden takdir edilmiş şekilde kudretin bulunması, Mâtürîdîlere göre ise insanın bir şeye niyetlenerek kesin karar vermesi ve o şeyin gerçekleşmesidir. Eş'ariler kesb ile ilgili tutumlarında cebr görüşüne yaklaşmışlardır (İbn Arâbi, 1998, Çev., Adam, s.69). Kesb kavramı Eş'arilerin kader meselesindeki yaklaşımı bakımından önemli bir yere sahip olmuştur. Yine de Mâtürîdî ve Eş'ari farklı bölgelerde yaşamış olmaları ve farklı ilmi ortamlarda bulunmalarından ötürü birtakım farklı görüşler benimsemişlerdir ancak bid'at ehline karşı Ehl-i sünneti savunmaları bakımından her iki mezhep de genel anlamda aynı çerçevede bulunmuşlardır (Yeprem, 1997, s.265). Taşköprüzade bu konu hakkında: Ehl-i sünnetin iki öncüsü vardır. Bunlardan biri Hanefi diğeri ise Şafii'dir. Hanefi olan Ebu Mansur el-Mâtürîdî, Şafii olan ise Ebu'l Hasan el-Eş'ârî'dir (Taşköprüzade, 1985, s. 133-134) demiştir.

1.3.2.1.2.2. Mâtürîdiyye

Ebu Mansur el-Mâtürîdî (ö. h.333/m.944)'nin yaşadığı bölge dönemin Samâni Devleti'nin himayesinde tefsir, hadis, kelam, tasavvuf gibi ilim alanları açısından en parlak dönemini yaşamıştır (Işık, 1980, s. 12-13). Devletin ilim erbabını desteklemesi pek çok münazaraların yapılmasına bu da kelam ilminde çeşitli fikirlerin ortaya atılmasına ve gelişmesine neden olmuştur (Ebu Zehra, [t.y.], s. 207-209). Mâtürîdî, bu ortamda tahsilini sürdürmüş, İmam-ı Azam'ın fikirlerini benimsemiş ve onun yolunu takip etmiştir. Daha sonra kelam ve akaid alanında kendini daha da geliştirmiş ve kendi ekolünü kurmuştur (Huleyf, s. 15).

İmam Mâtürîdî kader kavramını iki açıdan incelemiştir. Birincisi; “biz her şeyi belli bir ölçü üzerine yarattık” (Kamer, 54/49) ayeti bağlamında her şeyin oluşum aşamasından, taşıdığı fonksiyon ve niteliklere kadar sahip olduğu tüm özelliklerin meydana gelmesi veya sona ermesinin kader kavramı dahilinde gerçekleşmesidir. İkincisi; gelecekte vuku bulacak olan hadise veya durumların nerede, nasıl ve ne zaman meydana geleceği ile mükafat mı yoksa ceza mı gerektirdiğini tayin etmedir (el-Mâtürîdî, 2005, Çev., Topaloğlu, s.84,85). Mâtürîdî kaza kavramını ise Allah’ın varlıkları bir hikmet ile yaratması şeklinde açıklamıştır (Mâtürîdî, 2005, Çev., Topaloğlu, s.306-308). Mâtürîdî’nin kader hakkındaki görüşleri daha net ve anlaşılırdır. Mâtürîdî’ye göre insan kendisine bahşedilen cüz’i irade sayesinde kaderini yönlendirebilmektedir. Kaza ve kader Allah’ındır ve insanın sahip olduğu irade de yine Allah’ın ilmi dahilinde olmakla birlikte insan hür bir şekilde fiillerini gerçekleştirebilmektedir. Fiillerinde hür olan insan ise yaptıklarından sorumlu tutulmaktadır (Gölcük, 2015, s. 5).

Bu görüşler imam Mâtürîdî’nin, her şeyin Allah’ın kudreti ve takdiri ile gerçekleştiğini, insanın bu bilgiye erişmeye ve müdahale etmeye kesinlikle güç yetiremeyeceğini savunduğunu göstermektedir.

Mâtürîdî kader konusunu Allah’ın ilim sıfatı bağlamında ele almış ve insan hürriyeti ve iradesinin olduğunu belirtmiştir. Tüm fiillerin yaratıcısının Allah olduğunu ve bir eylemin iyi veya kötü oluşunun ilahi hüküm tarafından belirlendiğini savunan Mâtürîdî, insanın sahip olduğu irade ile hür olduğunu ve hangi fiili seçeceğine kendisinin karar verdiğini dolayısıyla insanın yaptığı tercih ile o fiilin niteliğini belirlediğini ifade etmiştir (el-Mâtürîdî, 2005, Çev., Topaloğlu, s.84,85). Bâkılânî (ö. 403/1013), Eş’ari alimlerden iken bu hususta Mâtürîdî’ye yakınlaşmış, fiilleri aslında Allah’ın yarattığını, insanın ise hür iradesi ile onlara nitelik kazandırdığını ve bunun kader çerçevesi içerisinde ilahi irade ve kudretin yanında insana hareket serbestiyeti sunduğu görüşünü savunmuştur (Bâkılânî, 1986 Thk. Haydar, s. 217). Mâtürîdî mezhebinin, İmam Mâtürîdî’den sonra en meşhur âlimleri Ebu’l Mu’in en-Nesefî ve Nureddin es-Sâbûnî’dir (Yeprem, 1997, s. 254).

Mâtürîdî’ye ekolünün önde gelen isimlerinden olan Nureddin es- Sâbûnî, Ehl-i Sünnetin kader konusundaki yaklaşımının "Yaratılmışların söz, fiil ve durumlarının tamamı Allah’ın kaza ve kaderinde meydana gelir” ifadesindeki gibi olduğunu belirtmiştir (es-Sâbûnî, 2005, Çev., Topaloğlu, s.155). Sâbûnî kaderi; iyilik, kötülük, yarar, zarar gibi

olgular ile zaman, mekân gibi unsurlar ve bunların gerektirdiği ödül ya da ceza da dahil olarak her yaratılmışın kendine has nitelikleri ile belirlenmesi şeklinde tarif etmektedir. "Muhakkak ki biz her şeyi bir kader ile yarattık" (Kamer: 54/49) ayeti ve Hz. Peygamberin konu hakkındaki hadislerini de buna delil göstermektedir (es- Sâbûnî, 2005, Çev., Topaloğlu, s.156).

Netice itibarıyla Mâtürîdîyye kaderi Allah'ın ilmi ile açıklamış, bütün iyi veya kötü fiilleri ise insanın tercihi ile ilişkilendirmiş ve fiilin yaratıcısının Allah olduğunu, iyi veya kötü olanı seçenin ise insanın kendisi olduğunu ve bunu hür iradesi ile gerçekleştirdiğini dolayısıyla o fiilin kişinin seçimi ile nitelik edindiğini belirtmiştir.

1.3.2.1.2.3. Cebriyye

Kader meselesi İslamiyet'ten önceki dinlerde ve cahiliye döneminde üzerine pek çok tartışmanın yapıldığı bir konu olmuş ve insanın hür iade sahibi olduğunu savunan görüşlerle birlikte insan iradesini tümüyle reddeden insan hürriyetini yok sayan fikirler de hâsıl olmuştur (Koçyiğit, 1989, s. 156). Kader konusu Hz. Peygamber zamanında önemli ölçüde tartışılan ve üzerine fikir beyan edilen bir konu olmamıştır zira Hz. Peygamberin iman esaslar ve inanç ile ilgili hususlarda bizzat açıklamalar yapması ve kader meselesinin tartışılmasını yasakladığı yönündeki hadisler bu durumun başlıca nedenleridir. Ancak bilhassa Hz. Osman'ın şehadetinden sonra politik bir kaos ortamı oluşmuş, kader konusu da giderek daha da şiddetli şekilde tartışılmaya başlanmıştır. Bu tartışmaların neticesinde Emeviler döneminde ilk fırkalar teşekkül etmiştir. Esasen Kur'an'da hem Allah'ın mutlak iradesi hem de şahsî seçimlere ilişkin ayetler bulunmakta ve insanlar dengeye dayalı bir inanç seviyesine teşvik edilmektedir. Şayet bunlardan yalnızca bir tanesinin üzerinde durulmuş olsa ya insan kendi fiillerinin yaratıcısı olarak düşünülecek ya da tümüyle hiçbir seçim hakkı bulunmayan bir varlık olarak kabul edilecekti. Bir bakıma Kur'an'da her iki düşünceye ilişkin ayetlerin bulunması, Emeviler dönemindeki siyasi çekişmelerin de etkisiyle konu hakkında farklı yorumların yapılmasına akabinde gruplaşmaların meydana gelmesine sebebiyet vermiştir. Ortaya çıkan iki gruptan birisi insan irade ve hürriyetine ilişkin ayetleri dikkate almamış, insanı bütünüyle zaruret içerisinde kabul etmiş, diğeri ise Allah'ın takdiri ve mutlak iradesi hakkındaki ayetleri dikkate almayarak insanı bütünüyle hür saymıştır (el-Bağdâdî, 1931, 2; Koçyiğit, 1989, s. 156). Cebriyye fırkasının Ca'd b. Dirhem ve Cehm b. Safvan er-

Rabisi tarafından savunulan fikirler ile şekillendiği düşünülmektedir (el-Mâtürîdî, 2005 Çev., Topaloğlu s.84,85).

Cebriyye insanların hiçbir irade ve güç sahibi olmadığını, her şeyin Allah'ın takdir etmesi ile meydana geldiğini, insanların Allah'ın kaderinden kaçamayacağını ve buna boyun eğmek mecburiyetinde bulduklarını kabul eder (Gölcük, 2015, 2, s. 5).

Cebriyye'ye göre insan yaratılmadan önce Allah tarafından tayin edilmiş kurallar vardır ve hiçbir şekilde irade sahibi olmayan insan da bu değişmez hükümlerden bağımsız hareket edemez. İnsan gerçekleştirdiği tüm fiillerinde cebr altındadır ve Allah'ın takdir ettiği değişmez kurallar karşısında rüzgârda savrulan bir yaprak gibidir (el-Bağdâdî, 1931, c.12, s171; Yeprem, 1997, s.203). Cebriyye iddia ettiği görüşleri ispat etmek amacıyla birtakım çıkarımlarda bulunmuştur. Buna göre şayet insan hür irade sahibi olsaydı aynı zamanda kendi fiillerinin yaratıcısı olması lazım gelirdi. Oysaki yaratma kudreti sadece Allah'a aittir, bu O'nun tek oluşunun ve yaratma gücüne sahip olmasının gereğidir. Cebriyyenin bu konudaki fikirlerini delillendirmek amacıyla ortaya koyduğu diğer çıkarım ise Allah'ın ilim sıfatı üzerinedir. Bu görüşe göre; Allah ilim sıfatı gereği her şeyin bilgisine evvelden sahiptir bu durumda evrende gerçekleşen her durum Allah'ın bilgisi ve takdiri dahilinde vuku bulmaktadır. Eğer insan hür irade sahibi ise bu irade ile hadiselerin gidişatına müdahale edebilir bu da Allah'ın ilim sıfatı ile bağdaşmaz (Öner, 1982, s.73). Bunların yanında Cebriyye bir kısım ayet ve hadisleri de görüşlerini delillendirmek amacıyla kullanmıştır.

Cebriyye mükafat ve ceza hususunda da cebr kavramı üzerinden açıklamalarda bulunmuş ancak insan fiillerini bütünüyle reddettiklerinden dolayı bu noktada delil sayılabilecek bir argüman sunamamışlardır. Bununla birlikte Cebriyye, insanın fiillerinde emir ve yasaklar bağlamında sorumlu olduğunu ve hesaba çekileceğini haber veren ayet ve hadisleri asıl anlamlarının dışında yorumlamışlar ve onlara mecazi manalar atfetmişlerdir (Keskin, 1997, s.20).

1.3.3. Kadercilik (fatalism)

Kadercilik, bireyin yaşamı boyunca başından geçen veya gelecekte gerçekleşecek olan olayların tabiatüstü bir güç (Tanrı gibi) tarafından önceden tayin edildiğini ve kişinin hayatı üzerinde hiçbir kontrol gücü olmadığını savunan görüştür. Diğer bir ifade ile

insanların tüm yaşamının önceden belirlendiğini kabul etmektir (Akhigbe & Akhigbe, 2012, s.71-88). Kadercilik kavramı çeşitli şekillerde tanımlanmış olup kısaca yaşamın neredeyse tümünün değiştirilemeyecek şekilde önceden tasarlandığını ve bireyin kendisi için yazılmış olandan başka bir şey yaşamayacağını, bu yazgıyı değiştirmeye güç yetiremeyeceğini kabul etmesi gerektiği, zira seçenekler arasında tercih yapma imkanına sahip olmadığı inancı olarak ifade edilmektedir (Kasapoğlu, 2008, s. 87-107; Rougier, 2011; Sobol-Kwapinska, 2013, s. 371-390).

Literatür araştırması yapıldığında kaderciliğin pasif bir şekilde bireysel kontrolün reddedilmesi olarak ifade edildiği de görülmüştür.

Kadercilik kavramı ilahiyat alanının yanında felsefe, psikoloji, sosyoloji ve antropoloji gibi çeşitli bilim dalları tarafından ele alınmış ve irdelenmiştir. Bu incelemeler ışığında kaderciliğin dini, sosyal, kültürel ve psikolojik alanlardaki etkileri ele alınmış ve birtakım tespitlerde bulunulmuştur (Kaya & Bozkur, 2015).

Tarihi, kültürel ve sosyoekonomik unsurların etkinliğinde yaygınlaştırılan kadercilik, bazı teorilere dönüşmüş ve bu sayede değişmez kurallara sahip bir alan şeklinde de açıklanmıştır (Macit, 2014, s. 17-20).

Kadercilik inancı üzerine yapılmış birtakım çalışmalar; kararlı, değişmez bir kadercilik anlayışının bireyde irade ve özgürlük kavramlarını neredeyse yok denebilecek bir düzeye getirmesinden ötürü hayattaki durum ve olaylar karşısında kişiyi daha savunmasız, kırılgan ve zayıf bir duruma düşürerek pesimist bir benliğe büründürebileceği ihtimali üzerinde durmaktadır. Bununla birlikte kaderciliğin insanda psikolojik yönden olumlu etkilere sahip olduğunu, ruh sağlığına katkıda bulunarak motivasyon sağladığını ve yaşama ilişkin güdüleyici bir etken olarak rol aldığını varsayan araştırmalar da bulunmaktadır ancak kadercilik kavramının kişiye pasiflik, atıl bir kimlik ve baştan kabullenme gibi nitelikler aşıladığı da ifade edilmiştir (Batman, 2008).

İslamiyetteki kader inancı ise katı bir kadercilik anlayışından farklı olarak kişinin eylemlerinin sorumluluğunu üstlenerek kendi davranışlarının yükümlülüğünü kadere mal etmemesini ve içinde bulunduğu ataletten sıyrılarak hayatta aktif bir duruş üstlenmesi gerektiğini belirtmiştir (Öztürk, 2003, s. 125-143).

Kadercilik, semavi dinlerdeki kader inancı ile birlikte yer alsa da kader inancındaki 'ilah' kavramının bulunmadığı farklı inanışlarda da yer almıştır. Bu nedenle kadercilik

olgusunu yalnız semavi dinlere indirgemek, onun tüm insanlığı ilgilendiren toplumsal bir gerçek olduğunun göz ardı edilmesine yol açacaktır (Macit, 2014, s. 17-20).

Bireyin kendi hayatında değişikliklere yol açacak kararlar veremeyeceğini savunan kaderciliğe göre hayat bütünüyle belirlenmiş bir alandır ve bu durum din alanında oldukça önemli bir yere sahip olan kaderciliği, determinizmin dini boyutu olarak düşünmemizi sağlamaktadır. Aynı zamanda çok boyutlu psikolojik bir kavram olma özelliği de taşıyan kadercilik, sağlık alanında ise hastane korkusu, denek olarak kullanılma, sağlık kuruluşuna güvenmeme ve sağlık hizmetine erişmede sınırlılıkların olması gibi birçok unsurdan etkilenmektedir (Ngueutsa & Kouabenan, 2017, s.307-316).

Sağlık ve din arasında pozitif yönde ilişki olduğunu ortaya koyan birtakım çalışmaların (Wittink ve ark., 2009, s. 402-407; Unantenne ve ark., 2013, s. 1147-1161) yanı sıra son zamanlarda çeşitli alanlarda yapılmış olup, manevi inanca sahip bireylerin kimi sağlık faaliyetlerini gerçekleştirmediği veya ertelediği saptanmıştır (Niederdeppe & Levy, 2007, s.998-1003; Franklin ve ark, 2007, s. 563-572).

Örneğin yapılan bir araştırma (Sharf ve ark., 2005, s. 636-646) akciğer kanseri olan bireylerin kaderci görüşleri nedeniyle tedaviye ihtiyaç duymadan kendilerini iyi ve güvende hissettiklerini ortaya koymuştur.

Kader inancı hem semavi dinlerde hem de bunların dışında kalan inanç sistemlerinde yer edinmiş, islam inancında da imanın altı şartından biri olarak kabul gören ve hakkında pek çok tartışmanın yaşandığı önemli bir olgudur. İnsanların çoğu başına gelen olayların ve içinde bulunduğu durumların Tanrı tarafından mı yoksa kendi seçimleri ile mi gerçekleştiğini, dahası hangisinin hayatları üzerinden ne kadar etkili olduğunu anlamada zorluk yaşamaktadırlar. Bireylerin kadercilik eğilimi ile hür irade fikri arasındaki görüşleri onların hayata olan bakış açılarını ve başlarından geçen olayları ele alma biçimlerini etkilemektedir. Teolojik zeminde kadercilik kavramı devamlı olarak tartışılmalı ve bu tartışmaların önemli ölçüde kader inancı ile fatalizm arasındaki farklar üzerinde yoğunlaştığı görülmüştür. Semavi dinlerdeki kader inancı genel anlamda “Allah’ın insanların fiillerini ve başlarından geçecek olan durumları önceden bilmesi” şeklinde açıklandığı gibi Allah’ın her şeyi önceden bilmesi ve insanlara iyiliği emrederek, kötülüklerden menetmesi şeklinde de ifade edilmektedir (Kasapoğlu, 2008, s. 87-107; Öztürk, 2003, s. 125-143; Sinanoğlu, 2002, s.249-276).

İslam dininde bireyin kendi hür iradesi ile icra ettiği fiillerin kendisine ait olduğunu savunan Kaderiler ile insanda hür irade ve gerçekleştirdiği eylemlerden kendisinin sorumlu tutulması görüşüne karşı çıkararak her olayı ve durumu kadere yükleyen Cebriyeciler şeklinde adlandırılan farklı grupların mevcudiyeti İslamiyette kader inancı ve kadercilik düşüncesinin tartışıldığını kanıtlar niteliktedir (Kasapoğlu, 2008, s. 87-107; Sinanoğlu, 2002, s. 249-276). Ancak bu tartışmalar İslam dairesi ile sınırlı kalmamış, pek çok inanışta kendini göstermiştir (Kaya & Bozkur, 2015).

Türk toplumu içerisindeki kader inancı ve kadercilik anlayışını idrak edebilmek için, sosyal ve ekonomik faktörlerin yanında kültürel bağlamı ve tarihsel arka planı da göz önünde bulundurarak araştırmalar yapmak gerekmektedir. Daha önceki Arap toplumların kader görüşleri, ekseriyetini Müslümanların oluşturduğu toplumumuz üzerinde etkisini göstermiştir. Kader kelimesi de takdir sözcüğünden türemiş ve dilimize Arapçadan geçmiştir (Öztürk, 2011, s. 127-156).

1.3.3.1. Kadercilik inancının sağlık üzerine etkisi

İnsanlar bazı zamanlar sağlık, sosyal hayat veya ruhsal olarak birtakım zorluklara maruz kalır ancak bunları önemsemez ve gerekçe olarak da kadere başvurur. Pek çok bilim dalı ile bağlantılı olan kadercilik kavramı insan yaşamında bir faktör olarak varlığını sürdürmektedir ancak bazı bireyler sağlık ve hastalık durumlarının kendi iradelerinden bağımsız şekilde geliştiğini düşünerek sağlık gidişatlarına olumsuz bir ivme kazandırabilmektedirler. Örneğin Unger ve ark. (Unger ve ark., 2002, s. 257-279) adölesan (ergenlik) dönemindeki bireylerin kaderci tutumdan dolayı sağlık durumları konusunda ihmalkâr davranarak hastalıkların kendilerine yazılmış olduğu fikrine sahip olduklarını ve çabalamaya ihtiyaç duymadıklarını, içinde buldukları şartların iradelerinden bağımsız meydana geldiğine inanarak durumu kabullendiklerini belirtmiştir.

Barbara Powe'nin (Powe & Finnie, 2003, s. 454-467) sağlık kaderciliği kuramında da hastalığın kaderi ile alakalı olduğunu ve bunu değiştiremeyeceğini düşünen bireyin kanser taramalarını önemsemediği ifade edilmiştir. Benzer şekilde Piette ve Lange ise bir kısım diyabet hastası bireyin kan şekeri düzeyini kontrol etmeyip bunun iradelerinden bağımsız olduğunu ve kadere bağladıklarını saptayarak kaderin sağlık üzerinde etkisi olduğunu, bu durumdaki hastaların etkili şekilde tedavi edilebilmesi için kaderci

yaklaşımlarının da göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmişlerdir (Lange & Piette, 2006, s. 239-253).

Fromm'a göre insan, bağımlı olduğunu düşündüğü güç veya güçleri açıklayabilen, anlam verebilen ve aktif bir biçimde kaderine müdahale edebilen bir varlıktır ve kadercilik, bütün bir yaşamın insanların irade ve seçimleri dışında tayin edilmiş olduğunu savunarak, insan için sorumluluk bilincini oldukça kompleks bir duruma getirmektedir. Sorumluluk almamasına yol açan bir durumun bireyin kendisine yabancı kalmasına neden olduğunu belirten Fromm sağlık, hastalık ve yaşamın diğer unsurları konusunda da çabalamayı pasif hale getiren kaderciliğin, tamamen kaderci düşüncelerle hareket eden bireylerdeki bilhassa sağlık ve iyileşme süreçleri üzerinde durgunlaştırıcı bir etkiye sahip olduğunu belirtmiştir (Fromm, 1994, s.145).

Psiko-sosyal açıdan pozitif yönleri de bulunan kadercilik eğiliminin, çeşitli çalışmalar ışığında tedbirsizlik, ihmal, tepkisiz kalma gibi istenmeyen davranışlara sebebiyet verdiği gözlenmiştir. Kadercilik tutumunun ergenlik çağındaki bireylerde risk alma davranışını artırdığı (Haynie ve ark., 2014, s. 175-192) ve bulaşıcı özelliğe sahip ölümcül hastalıklara karşı da tedbir, korunma, bilgi alma yaklaşımlarını azalttığı ifade edilmektedir (Ramírez, 2014, s. 50-55).

Yapılan araştırmalar doğal afetler öncesinde önlem ve bilgi alma, konut ve sağlık sigortası ile trafik güvenliği konularında da önemli ölçüde ihmalkâr davranışlara neden olduğunu belirtmektedir (Kayani ve ark., 2011, s.41-47; Şimşekoğlu ve ark., 2013, s. 187-192).

Sağlık kaderciliği üzerine yapılan çalışmaların büyük bir dilimini kanser hastalıkları oluşturmaktadır.

“Kanser geldiğinde ölüm kaçınılmazdır” şeklinde ifade edilen kanser kaderciliği halk sağlığı alanında koruyucu sağlık taramaları için engel statüsünde bulunmaktadır (Drew & Schoenberg, 2011, s. 164-182).

Merten ve ark (Merten ve ark., 2013, s. 1-12) bulaşıcı hastalıklara karşı aşı ve diğer koruyucu tedbirlerin uygulanma oranında kadercilikten kaynaklanan bir azalma olduğunu tespit etmişlerdir. Powe farklı bir çalışmada bireylerin bilgi dağarcığı, coğrafi farklılıkları ve kaderciliğe yönelik tutumu ile kolorektal kanser taramalarına katılımı arasındaki ilişkiyi incelemiş ve taramaya katılmayan kişi sayısının oranı ile kadercilik düzeyini

ilişkilendirmiştir. Çalışmaya katılan kişilerin birçoğunun da manevi faktörlere bağlı kaldığı belirtilmiştir (Powe, 1995, s.385-392).

Sağlık kaderciliği ülkemizde pek çok araştırmaya konu olmuştur. Örneğin tüberküloz (verem) hastaları ile yapılan bir çalışmada ankete katılan bireylerin %38'inin sahip oldukları sağlık sorunlarının kendilerine Allah tarafından verildiğinden bunu değiştiremeyeceklerini, durumun bütünüyle kendi eylemlerinden bağımsız şekilde meydana geldiğini ve mutlaka kabullenilmesi gerektiğini ifade ettikleri belirtilmiştir (Arıkan ve ark., 2000, s. 39-45).

BÖLÜM 2: MATERYAL VE METOT

2.1. Araştırmanın Türü

Araştırma tanımlayıcı ve ilişki arayıcı desende yürütülmüştür. Araştırma evrenini Sakarya ilinde ikamet eden 18 yaş ve üzeri bireyler oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme alınması gereken en az birey sayısı, evreni bilinmeyen örneklem formülü kullanılarak ($n=t \cdot p \cdot q/d$) %95 güven aralığında ($d=0,05$), $t= 1,96$, $p=0,5$, $q=0,5$ olarak ele alındığında en az 384 olarak hesaplanmıştır. Çalışmamıza 415 birey dâhil edilmiştir. Çalışma sonucunda 415 katılımcıdan elde edilen sonuçlar doğrultusunda yapılan post hoc güç analizinde çalışmamızın gücünün orta etki büyüklüğünde %95 güven düzeyinde %100 olduğu hesaplanmıştır. (Cohen, 1992, s.98-101). Bu tezin raporlanmasında STROBE kılavuzu kullanılmıştır (Vandenbrouckel ve ark., 2007, (10), 1628-1655).

2.2. Araştırmanın Yapıldığı Yer ve Zaman

Bu araştırma, Sakarya ilindeki 18 yaş ve üzeri bireylerle Aralık 2022-Haziran 2023 tarihlerinde yürütülmüştür.

2.2.1. Dahil Edilme Kriterleri

Araştırmaya, Sakarya ilinde ikamet eden, 18 yaş ve üzeri bireyler arasından gönüllü olarak çalışmaya katılmayı kabul edenler bireyler dahil edilmiştir.

3.2.2. Dışlanma Kriterleri

Araştırmaya katılmayı kabul etmemek ya da çalışmaya yarım bırakanlar dahil edilmemiştir.

2.3. Veri Toplama Araçları

2.3.1. Tanıtıcı Bilgi Formu

Araştırmacılar tarafından oluşturulan ve bireylerin tanıtıcı özelliklerini içeren sorulardan oluşan bir formdur.

2.3.2. Aşıya İlişkin Tutumlar Ölçeği

Ölçek Cvjetkovic ve ark. tarafından 2017 yılında geliştirilen, 14 maddeden oluşan bir ölçektir (Cvjetkovic ve ark., 2017, (5), 649-656). Ölçeğin Türkçe geçerlilik ve güvenilirliğini Özümit ve Sarı yapmıştır (Özümit & Sarı, 2021, (3), 167-176). Ölçek maddeleri genel anlamda aşı uygulamalarına ilişkin kişilerin tutum ve düşüncelerini kapsamaktadır. Aşılama Yönelik Tutum Ölçeği, 5'li likert tipindedir; 1 "Kesinlikle katılmıyorum", 5 "Kesinlikle katılıyorum" şeklinde puanlanmaktadır. Puanlamada olumsuz ifade içeren maddelerde ters puanlama uygulanmıştır. 14-32 arasındaki puanlar olumsuz tutum, 33-51 arasındaki puanlar orta ve 52-70 arasındaki puanlar olumlu tutum olarak kabul edilmektedir. Ölçeği iki alt boyutu bulunmaktadır; 1. alt boyutu aşıya ilişkin tutum, 2. alt boyutu aşıya ilişkin düşünceler alt boyutudur. Özümit ve Sarı ölçeğin cronbach alfa değerini 0.85 bulmuştur. Bu çalışma için Cronbach alfa değeri 0.77 olarak hesaplanmıştır.

2.3.3. Dini Yönelim Ölçeği (DYÖ)

Dini yönelim ölçeği, Onay tarafından bireylerin dini yönelimlerini saptamak ve dinin bireylerdeki duygu, düşünce ve davranışlarda ne oranda etkili olduğunu belirlemek üzere geliştirilmiştir (Onay, 2002, (4), 181-192). Ölçekte duygu, düşünce ve davranış olmak üzere üç alt boyut, on ikisi düz, altı tanesi ters kodlanan 18 madde bulunmaktadır. DYÖ "Hiçbir zaman" (1 puan), "Bazen" (2 puan), "Çoğu zaman" (3 puan), "Her zaman" (4 puan) şeklinde maddeleri bulunan dörtlü likert tipi bir ölçektir. Ölçekten en düşük 18, en yüksek 72 puan alınabilmektedir. Ölçekten alınan puanın 72'ye doğru çıkması, dini yönelim düzeyinin arttığını, 18'e doğru düşmesi de dini yönelim düzeyinin azaldığını göstermektedir. Ölçeğin Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısı 0.95'tir. Bu çalışma için Cronbach alfa değeri 0.87 olarak hesaplanmıştır.

2.3.4. Kadercilik Eğilimi Ölçeği (KEÖ)

Ölçek, Kaya ve Bozkur (2015) tarafından geliştirilmiş olup, 24 madde ve 4 alt boyuttan oluşmaktadır (Kaya & Bozkur, 2015). Ölçeğin alt boyutları Önceden Belirlenmişlik, Kişisel Kontrol, Batıl inanç ve Şans şeklindedir. Ölçek; kesinlikle katılmıyorum (1), katılmıyorum (2), kararsızım (3), katılıyorum (4) ve kesinlikle katılıyorum (5) şeklinde beşli likert tipindedir. Ölçekte Kişisel Kontrol boyutunu oluşturan maddelerin puanlaması

tersten, diğ er üç alt boyutun puanlaması ise doğ rudan yapılmaktadır. Ölçeğ in toplam puanı bütün alt boyutlardan alınan puanların toplaması yoluyla hesaplanmakta ve toplam puanlar 24 ile 120 arasında değ işmektedir. Puanın artması kadercilik eğ iliminde yükselme olduğ u anlamına gelmektedir. Ölçeğ in geçerlilik ve güvenirlik ç alışmasında, Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı 0,72 olarak hesaplanmıştır. Bu ç alışma için Cronbach alfa değ eri 0.72 olarak hesaplanmıştır.

2.5. Verilerin Toplanması

Veriler online olarak toplanmıştır. Katılımcılar, kendilerine yöneltilen online formda bulunan ç alışmanın amacını okumak suretiyle ç alışmaya katılmayı kabul ettiklerine dair ifadeyi onaylamaları sonrası ç alışmaya dahil edilmiştir.

2.6. Verilerin Değ erlendirilmesi

Verilerin analizi bilgisayarda SPSS istatistik paket programı kullanılarak yapılmıştır. Araştırmada tanımlayıcı özellikler sayı (n) ve yüzde (%) ile sunulmuştur. Sürekli değ işkenler ise ortalama, standart sapma, minimum ve maksimum değ erleri ile belirtilmiştir. Verilerin analizi sürecinde gerekli normallik testleri yapılmış ve verilerin normal dağ ılım (basıklık ve ç arpıklık değ eri +2.0/-2.0) gösterdiğ i anlaşılmıştır (George, 2011, s.9). Ç alışmada hiyerarşik regresyon analizi kullanılmıştır. P değ erinin <0,05 olması istatistiksel olarak anlamlı kabul edilmiştir. Aşıya yönelik tutumun tahminine yönelik analizler R programlama dilinin 4.1.3 sürümü ile gerç ekleştirilmiştir. Analizler gerç ekleştirilirken grafikler ggplot2, hrbrthemes, hexbin, GGally, corrplot ve plotly paketlerinden, shap grafiğ i için SHAPforxgboost ve xgboost paketinden yararlanılmıştır. Makine öę renmesi yöntemlerinin uygulanabilmesi ve karşılaştırılabilmesi için caret paketi ile 10 katlı cross validation yöntemi uygulanmıştır. Cross validation yöntemi için kullanılan caret paketinde, metotların en iyi performansını belirlerken K en yakın komşu regresyonu (KNN) için knn, Support vector machine regresyonu (SVM) için svmRadial, Yapay sinir aę ı regresyonu (ANN) için avNNet, Rastgele orman (RF) için rf, XGBoost için xgbLinear ve Regresyon (REG) için glmnet fonksiyonları kullanılmıştır.

2.7. Etik İlkeler

Araştırmaya katılacak bireylerin belirlenmesinde gönüllülük prensibi temel alınmıştır. Araştırma için Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'ndan etik kurul izni alındı. Araştırmada bireysel hakların korunması gerektiğinden çalışma süresince İnsan Hakları Helsinki Deklerasyonu'na sadık kalınmıştır.

2.8. Araştırmanın Sınırlılıkları ve Genellenebilirliği

Bu alışma sadece çalışmanın yapıldığı gruba genellenebilir.

BÖLÜM 3: BULGULAR VE TARTIŞMA

Çalışmaya katılan bireylerin % 57.2'ünün kadın, %84.8'inin bekar, %48.2'sinin yükseköğretim mezunu, %50.6'sının geliri giderine denk, % 76.4'ünün aşılara ilişkin bilgili olduğu, %55.2'sinin aşı karşıtı birey tanıdığı olduğu saptanmıştır. Bireylerin yaş ortalamasının 25.92±10.36 (yıl) olduğu saptanmıştır (Tablo 1).

Tablo 1: Bireylerin Tanıtıcı Özellikleri (n=415)

Demografik Özellikler		n	%
Cinsiyet	Kadın	238	57.3
	Erkek	177	42.7
Medeni Durum	Evli	63	15.2
	Bekar	352	84.8
Eğitim Durumu	İlköğretim mezunu	29	7.0
	Ortaöğretim mezunu	129	31.1
	Yükseköğretim mezunu	200	48.2
	Lisansüstü mezunu	57	13.7
Aylık gelir durumu	Gelirim giderimden az	180	43.4
	Gelirim giderime denk	210	50.6
	Gelirim giderimden fazla	25	6.0
Aşılarla ilişkin bilgili olma durumu	Evet	317	76.4
	Hayır	98	23.6
Aşı karşıtı birey tanıdığı durumu	Evet	229	55.2
	Hayır	186	44.8
Yaş (Yıl)	$\bar{X} \pm SS$ (Min-Max)		
	25.92±10.36 (18-64)		

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çalışmamızda, bireylerin aşıya ilişkin tutum ölçeği toplam puan ortalaması 47.08±7.96, tutum alt boyutu 22.50±4.98, düşünce alt boyutu 24.58±5.37, dini yönelim ölçeği toplam puan ortalaması 57.83±8.40, davranış alt boyutu 21.42±3.36, duygu alt boyutu 13.45±2.26, düşünce alt boyutu 22.94±3.99, kadercilik eğilim ölçeği toplam puan ortalaması 67.02±9.71, önceden belirlenmişlik alt boyutu 26.65±5.68, kişisel kontrol alt boyutu 13.09±4.17, batıl inanç alt boyutu 15.55±5.03, şans alt boyutu 11.71±2.85 bulunmuştur (Tablo 2).

Tablo 2: Bireylerin Aşıya İlişkin Tutum Ölçeği, Dini Yönelim Ölçeği ve Kadercilik Eğilim Ölçeği Toplam ve Alt Boyut Puan Ortalamaları (n=415)

Ölçekler	$\bar{X} \pm SS$	Min	Max
Aşıya İlişkin Tutum Ölçeği Toplam Puan Ortalaması	47.08±7.96	18	70
Tutum Alt Boyutu	22.50±4.98	6	30
Düşünce Alt Boyutu	24.58±5.37	8	40
Dini Yönelim Ölçeği Toplam Puan Ortalaması	57.83±8.40	22	71
Davranış Alt Boyutu	21.42±3.36	7	28
Duygu Alt Boyutu	13.45±2.26	4	16
Düşünce Alt Boyutu	22.94±3.99	10	28
Kadercilik Eğilim Ölçeği Toplam Puan Ortalaması	67.02±9.71	25	96
Önceden Belirlenmişlik Alt Boyutu	26.65±5.68	8	40
Kişisel Kontrol Alt Boyutu	13.09±4.17	6	30
Batıl İnanç Alt Boyutu	15.55±5.03	6	29
Şans Alt Boyutu	11.71±2.85	4	20

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Dini yönelim düzeyi ve kadercilik eğiliminin aşıya ilişkin tutum düzeyi üzerine etkisini ortaya koymak amacı ile yürütülen hiyerarşik regresyon modellerine ilişkin analiz sonuçları incelendiğinde;

Model 1'e ilişkin istatistiksel tahminler, modelin anlamlı ve kullanılabilir olduğunu göstermektedir ($F(1,413)= 8.647$, $p=0.003$). Regresyon modelinde, regresyon katsayısının anlamlılığına ilişkin t testi sonuçları incelendiğinde; katılımcıların dini yönelim düzeyinin artması ($t=2.940$, $p= 0.003$) "aşıya ilişkin tutum" düzeyinin istatistiksel olarak artmasına sebep olduğu saptanmıştır.

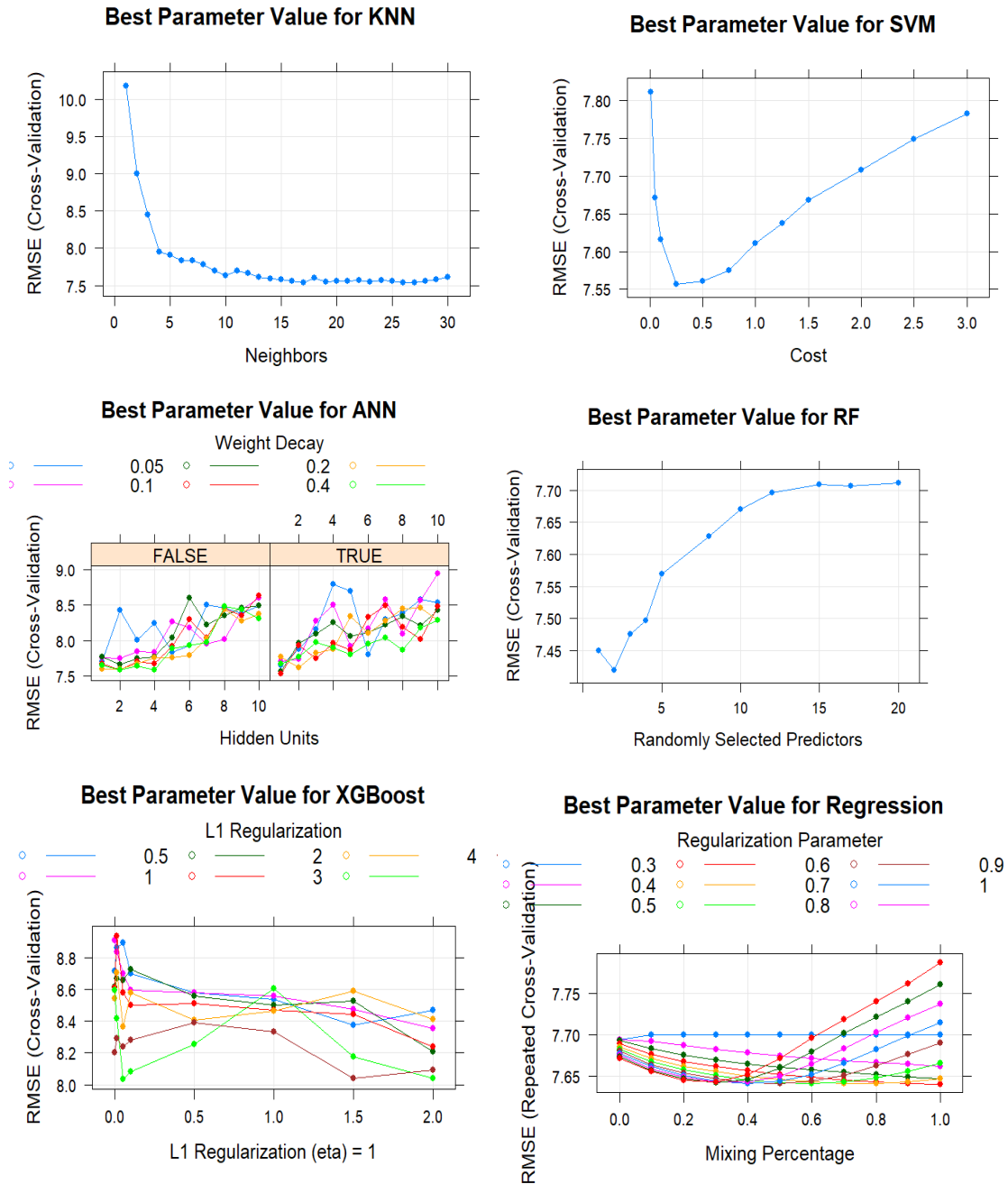
Model 2'ye ilişkin istatistiksel tahminler, modelin anlamlı ve kullanılabilir olduğunu göstermektedir ($F(2,412)= 11.695$, $p=0.001$). Regresyon modelinde, regresyon katsayısının anlamlılığına ilişkin t testi sonuçları incelendiğinde; katılımcıların, dini yönelim düzeyinin artması ($t=3.511$, $p= 0.001$) kadercilik eğilimlerinin azalması ($t=-3.803$, $p= 0.001$) "aşıya ilişkin tutum" düzeyinin istatistiksel olarak artmasına sebep olduğu saptanmıştır (Tablo 3).

Tablo 3: Aşıya İlişkin Tutum Ölçeği, Dini Yönelim Ölçeği ve Kadercilik Eğilim Ölçeği Arasındaki Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Aşıya İlişkin Tutum Ölçeği (Bağımlı Değişken)				
	<i>B</i>	<i>SD</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i> *
Model 1					
(Sabit)	39.247	2.965		14.563	0.001
Dini Yönelim Ölçeği	0.136	0.046	0.143	2.940	0.003
Model 2					
(Sabit)	47.888	3.492		13.712	0.001
Dini Yönelim Ölçeği	0.161	0.046	0.170	3.511	0.001
Kadercilik Eğilim Ölçeği	-0.151	0.040	-0.184	-3.803	0.001
R	Model 1: 0.143		Model 2: 0.232		
R ² /Adjusted R ²	Model 1: 0.021 / 0.018		Model 2: 0.054 / 0.049		
R ² Change	Model 1: 0.021		Model 2: 0.033		
F	Model 1: 8.647		Model 2: 11.695		

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

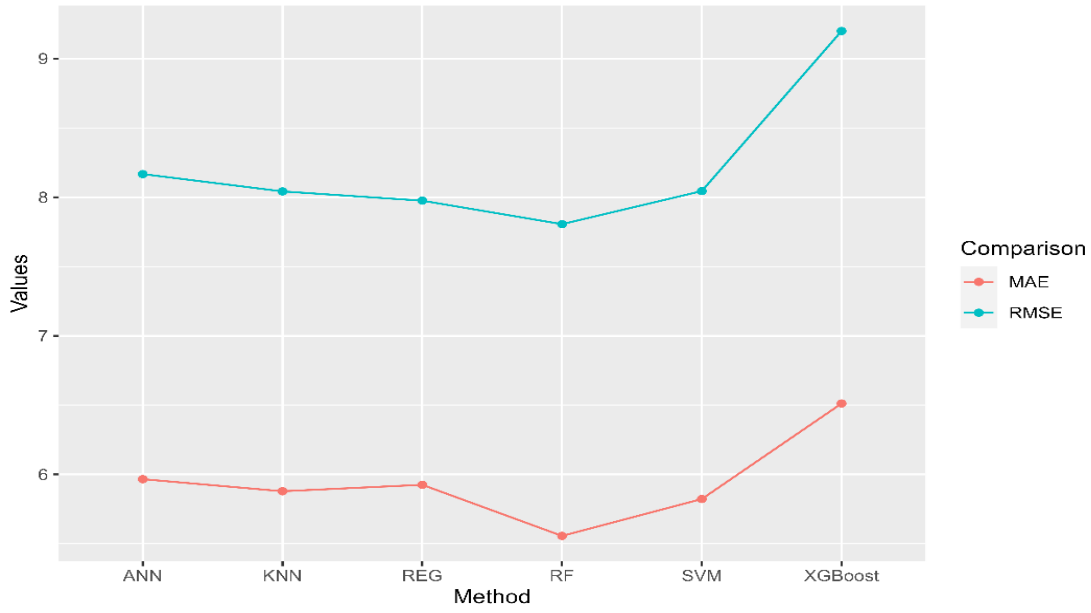
Aşıya Yönelik Tutum tahmini için yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, gelir düzeyi, aşı bilgisi, aşı karşıtı tanıtım durumu, dini yönelim, kadercilik eğilimi değişkenleri kullanılmıştır. Tahmin modelinde 10 katlı Cross Validation uygulanarak 6 algoritma için en doğru parametre değeri belirlenmiştir. En doğru parametre değerini bulabilmek için veri seti %70 train, %30 test verisi ayrımı yapılarak yöntemler karşılaştırılmıştır. Train verisinde 292, test verisinde 123 gözlem bulunmaktadır. Algoritmaların en doğru parametre değerini belirleyebilmek için train verisi tahminlenerek, figüre 1'deki gibi gösterilir. RMSE değerleri karşılaştırılarak en doğru sonucu veren parametre değerleri tespit edilir (Şekil).

Şekil 1: Aşıya Yönelik Tutum Tahmini İçin Kullanılan Modeller Ve Train Verilerine Göre En İyi Parametre Değerlerinin Belirlenmesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

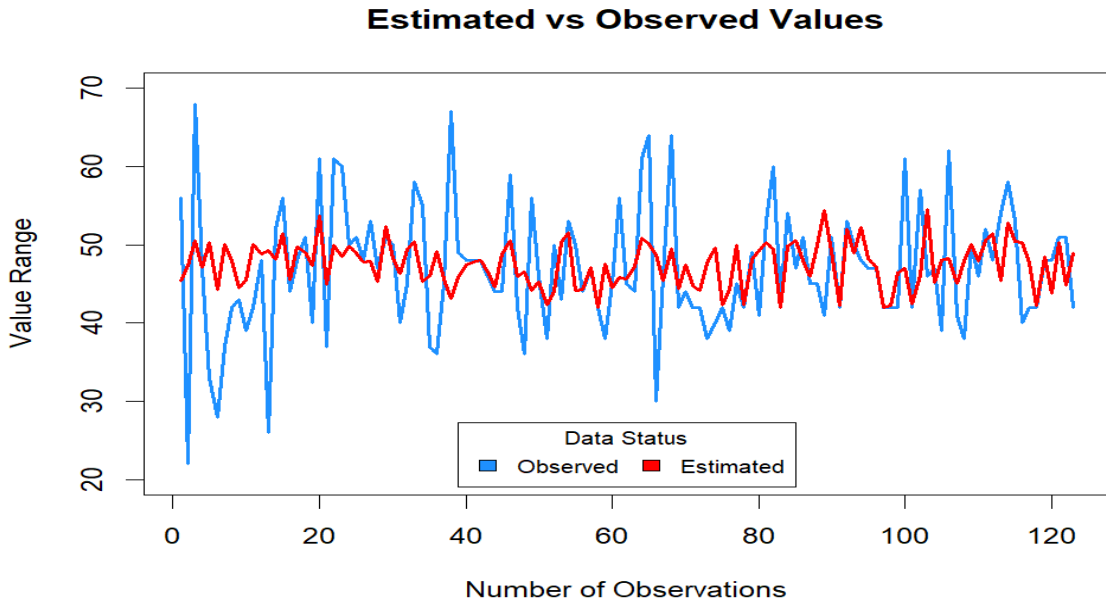
Bu en iyi parametre değerleri için karşılaştırma metrikleri (RMSE, MAE) ile incelendiğinde şekil 2 elde edilir. Şekil 2 train verisi ile elde edilen en doğru metrik değerlerinin, test verisi ile tahminlemesi sonucu elde edilen RMSE ve MAE değerleridir. Metrik değerleri incelendiğinde RF modeli dışında her model birbirine yakın ve başarılı tahmin üretse de en doğru sonucu RF modeli vermektedir (Şekil 2).

Şekil 2: Test Verisinin Tahminine Göre Yöntemlerin En Doğru Sonucunu Veren Parametre Değerleri İçin Metrik Değerleri

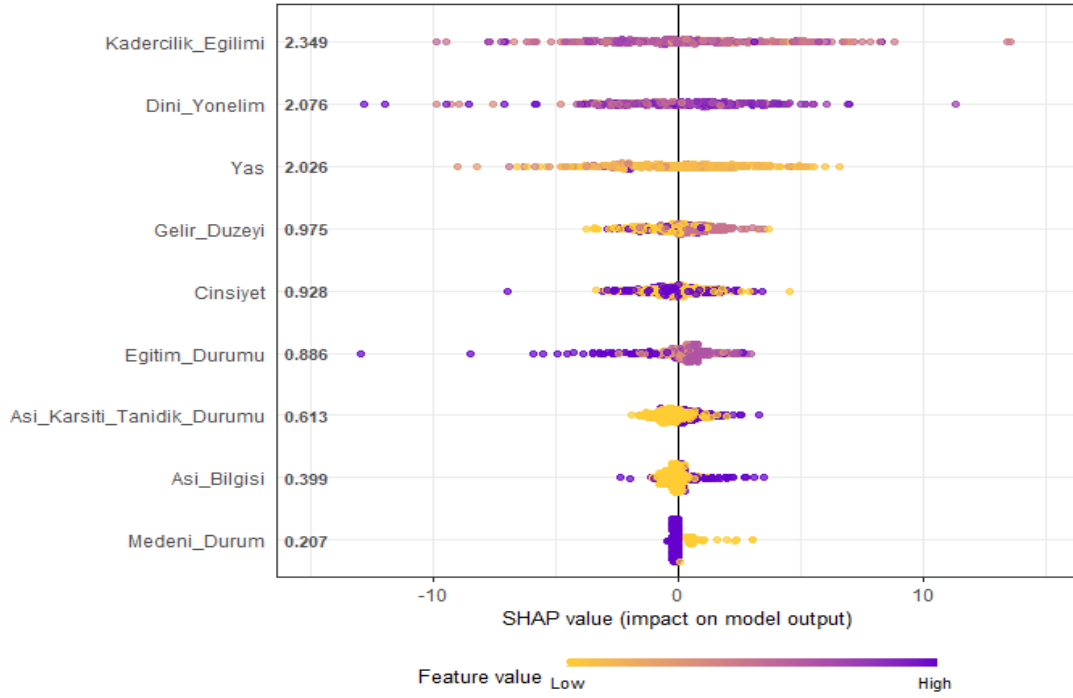
Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

RF yöntemi için tahmin tablosu oluşturulabilir. Şekil 3'te RF modeli tarafından tahminlenen test verilerini kırmızı çizgiler ile görülmektedir. Mavi çizgiler ise gerçek test verileridir. Görsel olarak kırmızı çizgiler mavi çizgilere ne kadar yakınsa o kadar başarılı tahmin modeli oluşturulmaktadır (Şekil 3).

Şekil 3: RF yöntemi ile Aşıya Yönelik Tutumun Test Verileri Tahmini

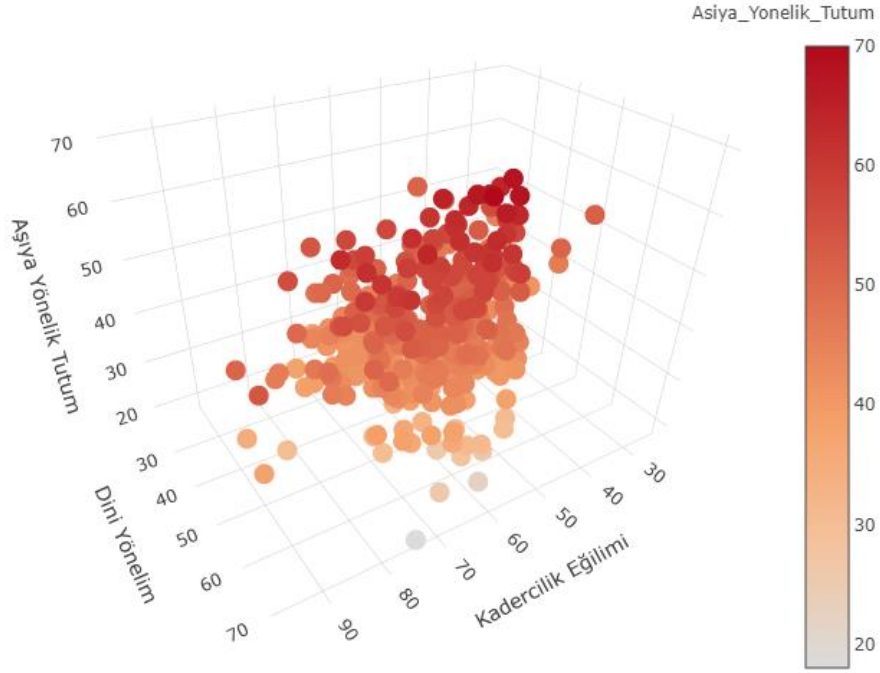
Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 4: Shapley Değerleri İle Aşıya Yönelik Tutum Tahmini İçin Değişkenlerin Modele Katkılarının Belirlenmesi (Xgboost Yönteminde Tahmin Edilen En Doğru Parametre Değerlerine Göre Shap Grafiği (En Doğru Xgboost Parametre Değerlerine Göre))

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

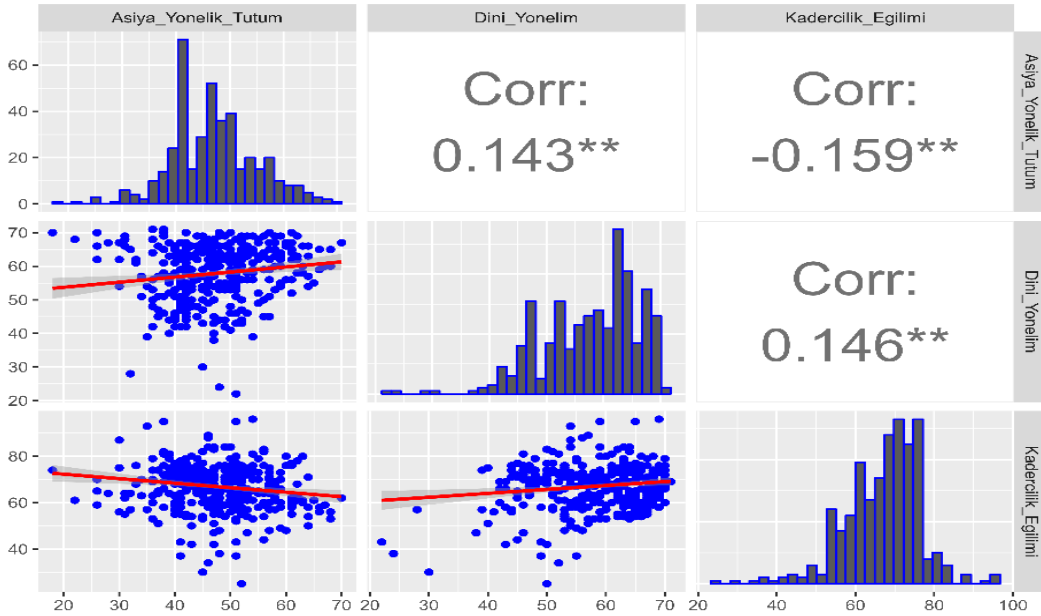
Tahmin modeli için tüm değişkenler makine öğrenme algoritmalarıyla performansları karşılaştırılması yapılmıştır. Bu değişkenlerin modele katkıları Shapley değerleri (Shapley Additive Explanations (SHAP)) ile hesaplanmıştır. Performans kriterinde kıyaslama açısından yanlılığı sebep olmaması için en iyi performans gösteren modeldeki değişkenlerin SHAP değerlerine bakılmıştır. SHAP değerleri (Shapley Additive Explanations), modelin tahmininde her değişkenin katkısını veya önemini göstermektedir. Aşıya yönelik tutum değişkenini tahmin etmek için modelde olması gereken en önemli değişken kadercilik eğilimi olmaktadır (Şekil 4).

Şekil 5: Aşıya Yönelik Tutum, Dini Yönelim, Kadercilik Eğilimi Değişkeninin 3D Grafiği

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Aşıya yönelik tutum, dini yönelim, kadercilik eğilimi değişkeninin 3d grafiği şekil 5'te verilmiştir.

Şekil 6: Aşıya Yönelik Tutum, Dini Yönelim, Kadercilik Eğilimin Dağılımı, Etkileşimi ve İlişkisi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Aşıya yönelik tutum, dini yönelim, kadercilik eğilimi ilişkisi şekil 6’da verilmiştir.

Tartışma

Çalışmanın bu kısmında bulgular literatür eşliğinde tartışılmıştır.

Çalışmamızda, bireylerdeki dini yönelim düzeyi arttıkça ($t=3.511$, $p= 0.001$) “aşıya yönelik tutumun” da istatistiksel olarak arttığı saptanmıştır. Aşılarla ilişkin kaygıların dini boyutu oldukça eskiye dayanmaktadır. Zira aşıların dini nedenlerle reddedilmesi 1796’da Edward Jenner’in çiçek aşısını bulmasını ile birlikte, hastalıkları önlemeye çalışmanın Tanrının planlarına karşı gelme şeklinde algılanması sonucu bir muhalefet ile karşılaşmıştır. Zorunlu aşılama yasalarına karşı çıkmak amacıyla 1853 yılında İngiltere’de “Aşı Karşıtı Ligi” kurulmuş (Blume, 2006, (3), 628-642), Amerika Birleşik Devletleri’nde dindar doktorlar ve bazı din adamları tarafından 1879 yılında “Aşı Karşıtı Derneği” kurulmuş (Blume, 2006, (3), 628-642), Hollanda ve başka yerlerde de benzer hadiseler meydana gelmiştir (Blume, 2006, (3), 628-642). Birçok imam ve İslami lider tarafından aşı uygulamalarının İslamiyet açısından bir tutarsızlık durumu teşkil etmediği yönünde kesin açıklamalar yapılmış, fetvalar yayımlanmıştır (Kaufmann & Feldbaum, 2009, (4), 1091-1101). 1995’te Kuveyt’te 112 adet tıp uzmanı ve hukukçunun yer aldığı “İslami Tıp Bilimleri Teşkilatı”, “Gıda maddeleri ve uyuşturucularda hukuki olarak yasaklanmış ve saf olmayan maddelere” (WHO, 2001) ilişkin bir seminer organize etmiş ve burada alkol, ilaç kapsülleri ve domuz insülini gibi konular tartışılmıştır. Organizasyonun gerçekleştiği ülkede fetvalar daima etkili olmuş ve bu durumun dini açıdan olumlu bir tutum geliştirilmesine katkıda bulunduğu düşünülmektedir. İslam dini aşı uygulamalarına karşı değildir. Maltaş’ın yapmış olduğu çalışma da dışsal dini yönelimin aşılamanın gerekli olduğunu düşünme durumuna olumlu açıdan etki ettiğini saptayarak çalışmamızla benzer sonuçlar elde etmiştir (Maltaş, 2021). Binaenaleyh dışsal dini yönelimin yüksek olması aşı uygulamasının gerekli olduğuna ilişkin tutumu “Evet” yönünde artırmaktadır.

Çalışmamızda bireylerdeki kadercilik eğilimi oranlarındaki azalmanın ($t=-3.803$, $p= 0.001$) “aşıya yönelik tutum” düzeyinde istatistiki olarak artışa neden olduğu saptanmıştır. Bireylerdeki kadercilik eğiliminin artması aşıya karşı negatif yaklaşımlara neden olarak aşıların reddedilmesine yol açmaktadır. Literatürde özel olarak aşı için bir kadercilik çalışması olmamakla birlikte, birçok gebenin hamilelikte influenza A aşısı

yaptırma hususunda “aşının güvenilir olsa dahi gebelik esnasında olası yan etkilerinin önlemeyeceği” ve “grip virüsünün ortaya çıkışı ile yayılmasını engellemenin mümkün olmadığı” şeklinde düşüncelere sahip olduğu belirlenmiştir (Lu ve ark., 2021, (1), 1-14).

Amerika’da 1565 hispanik kadın ile gerçekleştirilen bir çalışmada kadınlara aşı güvenliği, grip aşısı kullanım güvenliği ve kadercilik durumlarına yönelik anket yapılmış, elde edilen sonuçlara göre bir aşının güvenli olduğuna ilişkin güvenin, grip aşısının da önemli ölçüde öngörücüsü olabileceği tespit edilmiştir. Kadercilik eğiliminin ise aşı güvenliğine yönelik olumsuz tutumlara neden olacağı belirtilmiştir (Çarkoğlu & Kalaycıoğlu 2009).

ABD’nin güneyinde 4512 siyah beyaz yetişkin birey ile yapılan çalışmada Covid-19 aşısı uygulamasına ilişkin düşünceye etki eden etmenler ele alınmış ve çalışmaya katılanların %46’sında belirsiz ya da düşük aşı yaptırma düşüncesi gözlemlenmiş olmakla birlikte daha düşük aşı yaptırma düşüncesi üzerinde etkili olan unsurlara bakıldığında kaderciliğin aşı düşüncesini olumsuz yönde dönüştürdüğü tespit edilmiştir (Cunningham-Erves ve ark., 2021, (12), 4761-4798).

Ağır da yapmış olduğu çalışmada kadercilik tutumunun aşırıya ilişkin olumsuz etkilere yol açtığını saptayarak çalışmamız ile benzer sonuçlar elde etmiştir (Ağır, 2022, s.46). Genel yetişkin birey aşılamada ve tiple özel aşılamada oranlarında aşı yaptırmayan ve aşı karşıtlığını savunan bireylerin kadercilik eğilimlerinin diğerlerine oranla daha fazla olduğu belirlenmiştir.

SONUÇ

İtikadi bağlamda kelimeler ilmi verileri doğrultusunda amel ile iman arasında bir ilişki söz konusu olmakla birlikte, Ehl-i sünnet'in geneli ameli imandan bir parça olarak görmemiştir ve bu durum bireylerin tutum ve davranışlarının şekillenmesinde başka faktörler de olduğunu göstermektedir. Bunlar arasında bilgi başta gelmekte, insanların tutum ve davranışlarının oluşum ve şekillenmesinde öncelikli ve önemli yer tutmaktadır. Bilgi imanı oluşturmaz ancak ameli oluşturabilir. Dolayısıyla aşya yönelik dini tutumun şekillenmesinde de bu olgu rol oynamaktadır.

Bireylerin aşya yönelik tutumunun dini yönelim düzeyi ve kadercilik anlayışı ekseninde şekillenen bu çalışmaya göre, bireylerin dini yönelim düzeyleri yükseldikçe aşya ilişkin tutumları artmaktadır. Buna göre dini duyguların güçlü olduğu kesimlerde aşya karşı yönelim düzeylerinin hassas olduğu ve duyarlı bulunduğu görülmektedir. Bu durum bireylerin dine yönelik eğiliminin artması ile beraber aşya ve aşlamaya ilişkin düşüncelerinin daha olumlu olduğu ve hem kendisi hem de çevresinin aşılmasını hususunda daha istekli bir bakış açısına sahip olduğunu göstermektedir. Buradaki en önemli etkenler ise insanların sahip olduğu derdi veren Allah'ın aynı zamanda şifa verici olması inancı ile birlikte Hz. Peygamberin salgın hastalıklarda tedaviye yönelik buyruklarının olmasıdır. Nitekim İslam dininin temel kaynağı olan Kur'an'ı Kerim'de yüce Allah "Kendinizi öldürmeyin" (Nisa; 4/29), "Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın" (Bakara; 2/195), "Balda insanlar için şifa vardır" (Nahl; 16/69) buyurarak insan yaşamının değerini vurgulamış ve insan sağlığının önemine dikkat çekmiştir. Aynı şekilde İslamiyetin ikincil kaynağı olan hadislerde de Hz. Peygamber hastalık gelmeden sağlığın ganimet bilinmesi gerektiğini belirtmiş (Hâkim en-Nisâbûrî, 1990, "Rikak", 4/341), her hastalığın ilacının olduğunu ve hastalık durumunda tedavi olunması gerektiğini söylemiş (Buhârî, 1422, "Tıb", 7/122) ve "İki nimet vardır ki insanların çoğu onların kıymetini bilmezler; biri sıhhat, diğeri de boş vakittir" (Buhârî, 1422, "Rikak", 8/88) buyurarak hastalıkların tedavi edilmesinin ve sağlığın korunmasının gerekliliğine, dolayısıyla da koruyucu sağlık hizmetlerinin önemine vurgu yapmıştır. Bütün bu deliller göz önüne alındığında; dini inanca sahip ve dini yönelimi güçlü bireylerin aşı gibi koruyucu sağlık hizmetinden yararlanmayı istemesi ve bunu teşvik etmesi çalışmamızın istatistikî veriler ile ulaştığı sonuçlar açısından güçlü kanıtlar oluşturmaktadır.

Çalışmamızda bireylerin kadercilik eğilimleri arttıkça aşıya ilişkin tutumları olumsuz yönde değişmektedir. Bu durum bireylerde kadercilik eğilimindeki artışın aşılara ve aşılamaya ilişkin duygu, düşünce ve davranışları olumsuz etkilediğini, aşıyı daha fazla reddetme eğiliminde olduklarını göstermektedir. Bu ise toplumdaki cebriyecilik anlayışının bir tür yansıması ve tezahürüdür. Yavuz'un DIA, "Kader" maddesinde belirttiği gibi Ehl-i sünnet kelimcilerinin ekseriyetine göre Cebriyye, insanlara ait fiillerin tamamen kendi iradeleri dışında ilâhi kudretin etkisiyle meydana geldiğini ve insanın aslında hiçbir fiilin sahibi olmadığını iddia eden ekoldür. Bu düşünce sistemine göre kader dairesi insanları her yönden çevrelemekte ve onun dışında çıkmak mümkün olmamaktadır. Bu bağlamda kadercilik eğilimi yüksek olan bireyler hastalıkların kendilerine Allah tarafından gönderildiğine ve onları tedavi etmenin veya önlemenin imkânsız olduğuna inandıklarından dolayı bu bireyler açısından salgın ve hastalıklara karşı koruyucu önlemlerden olan aşılar anlamsızlaşmaktadır. Bireylerde kaderci tutum düzeyi arttıkça aşılardan kendilerine herhangi bir fayda sağlayacağına olan inanç düzeyi azalmakta, bunu takiben aşılara karşı olumsuz bir tavır geliştirmektedirler. Bu durum, dini anlayış ve tutum olarak Matüridi-Hanefi yanında Eş'ari-Şafii olan Türk toplumunun kaderciliği benimsemesinde, Ehl-i sünnet merkezli dini tutumunun daha düşük olduğunu göstermektedir. Zira Yavuz'un DIA, "Kader" maddesinde belirttiği gibi gerek Selefî gerekse kelimcî Ehl-i Sünnet alimlerine göre insan fiillerinin ilahi iradenin mecbur tutmasıyla meydana geldiğini kabul etmek yüce Allah'ın rahmet, hikmet ve adalet sıfatları ile bağdaşmamaktadır. Nitekim ashap arasında da tartışma konusu olan kader ile ilgili olarak; Hz. Ömer'in veba salgınından dolayı Şam'a girmeyerek geri dönmesi ve bu davranışından dolayı birtakım kimselerin, onun kaderden kaçtığını ifade etmesi üzerine Hz. Ömer'in tüm fiillerin aslında kaderin içinde olduğunu ve bulaşıcı hastalık bulunan bir beldeye girmemenin de aslında kader olduğunu söylemesi bize hastalıklara karşı tedbirli ve temkinli olmanın kadere aykırılık teşkil etmediğini, korunma ve önlemlerin de kader inancımızın dahilinde bulunduğunu göstermektedir.

Bu doğrultuda bireylere aşıya yönelik tutum eğitimleri verilirken aynı zamanda dini yönelim ve kadercilik eğilimlerini de kapsayacak şekilde bir müfredat oluşturulması önerilmektedir. Bunun yanında konuyla ilgili araştırma yapmak isteyenlere farklı bölgelerde ve dinlerde aşıya yönelik tutuma ilişkin çalışmalar yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdülbâki, M. F. (1985). *el-Mu'cem'u'l-müfehres li'l-elfâzi'l-Kur'an'il-Kerim* "k-d-r" md., İstanbul: Tebliğ Yayınları, s.536-537.
- Abdülbaki, M. F. (1985). *el-Mu'cem'u'l-müfehres li'l-elfâzi'l-Kur'an'il-Kerim* "r-v-d" md. İstanbul: Tebliğ Yayınları. s.326-328.
- Abdulhamid, İ. (2011). *İslam'da İ'tikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*. (Çev. M. S. Yeprem). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları. s.268.
- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswick, E., Levinson, D. J. ve Sanford, R. N. (1950). The Authoritarian Personality. *New York: Harper and Brothers*. s.228
- Agibalova, Y., ve Donskoy, G. (2017). *Orta Çağ Tarihi* (2. bs.). (Çev. Ç. Sümer). İstanbul: Yordam Kitap. s. 108-110.
- Ağır, Z. (2022). *Aşı Karşıtlığında Sağlık Sistemine Güvensizlik ve Kadercilik Eğiliminin Değerlendirilmesi*. İstanbul: Sağlık Bilimleri Üniversitesi.
- Akdeniz, M., ve Kavukcu, E. (2016). Aşılama ve aşıların tarihçesi. *Klinik Tıp Aile Hekimliği*, 8(2), 11-28.
- Akhigbe, A., ve Akhigbe, K. (2012). Effects of health belief and cancer fatalism on the practice of breast cancer screening among Nigerian women. *Mammography-Recent Advances*, 71-88.
- Allport, G. W. (1951). *The individual and his religion: A psychological interpretation*. London: Constable Publishers. s. 6
- Allport, G. W. (1959). Religion and prejudice. *Crane review*, 2(1), 1-10.
- Allport, G. W., ve Ross, J. M. (1967). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of personality and social psychology*, 5(4), 432.
- Altemeyer, B., ve Hunsberger, B. (1992). Authoritarianism, religious fundamentalism, quest, and prejudice. *The international journal for the psychology of religion*, 2(2), 113-133.
- Arıkan, Z., Kuruoğlu, A. Ç., Beler, N., Oral, N., Ekim, N. N., Köktürk, O., ve Levent, E. (2000). Tüberküloz Olgularında Hastalığın Algılanması ve Kişilik Özellikleri. *Kriz Dergisi*, 8(2), 39-45.
- Ataç, Ö., Aker, A. (2019). *Aşı Karşıtlığı*, <http://www.sdplatform.com/Dergi/777/Asi-karsitligi.aspx>. Erişim Tarihi 11/04/2023.
- Atan, İ. B. (2020). *Telefondan Uzak Kalma Korkusunun (Nomogobi) Hayat Memnuniyeti ve Dini Yönelim ile İlişkisine Dair Bir Araştırma*.
- Avras, A. (2012). Çocuklarda aşılamanın önemi. *Klinik Gelişim*, 25, 1-3.

- Aydın, A. A. (1964). *İslam İnançları ve Felsefesi*, Ankara: DİB s.254.
- Aydın, H. (2012). *Ebu'l Hasen el-Eş'âri'de Nazar ve İstidlal*, Ankara: Fecr Yayınları, s.298.
- Badur, S. (2011). Aşı karşıtı gruplar ve aşılarla karşı yapılan haksız suçlamalar. *Ankem Dergisi*, 25(2), 82-86.
- Batman E. (2008). *Yaşamın zorluklarıyla başa çıkmada kader inancının rolü*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Batson, C. D., Oleson, K. C., Weeks, J. L., Healy, S. P., Reeves, P. J., Jennings, P., ve Brown, T. (1989). Religious prosocial motivation: Is it altruistic or egoistic? *Journal of personality and social psychology*, 57(5), 873.
- Batson, C. D., & Schoenrade, P. A. (1991). Measuring religion as quest: 1) Validity concerns. *Journal for the scientific study of Religion*, 416-429.
- Batson, C. D., & Schoenrade, P. A. (1991). Measuring religion as quest: 2) Reliability concerns. *Journal for the scientific study of Religion*, 430-447.
- Batson, C. D., Schoenrade, P., ve Ventis, W. L. (1993). *Religion and the individual: A social-psychological perspective*. Oxford University Press.
- Bayraktar, F. (2007). *Dua- Kader İlişkisi*, (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 83.
- Biçer, R. (2017). *Eş'ari ve Eş'arilik*. Güvenlik Terimleri Sözlüğü. T.C. İçişleri Bakanlığı Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı Yayınları, s.203
- Blume, S. (2006). Anti-vaccination movements and their interpretations. *Social science & medicine*, 62(3), 628-642.
- Boethius, (2011). *Felsefenin Tesellisi*. Latince'den Çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul: Kabalcı Yayınevi. s. 225
- Budak, S. (2000). *Psikoloji sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları. s.214
- Buhârî, E. A. M. B. İ. (1422). *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Muhammed b. Züheyr b. Nâsır. Beyrut: Dâru Tûku'n-Necat, 8/88, "Rikak", 1 No.6412
- Buhârî, E. A. M. B. İ. (1422). *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Muhammed b. Züheyr b. Nâsır. Beyrut: Dâru Tûku'n-Necat, 7/122, "Tıb", No.5678
- Cohen, J. (1992). Statistical power analysis. *Current directions in psychological science*, 1(3), 98-101.

- Crownover, C. A. (2007). *Faith development, religious fundamentalism, right-wing authoritarianism, social dominance orientation, Christian orthodoxy, and proscribed prejudice as predictors of prejudice*. The University of Oklahoma.
- Cunningham-Erves, J., Mayer, C. S., Han, X., Fike, L., Yu, C., Tousey, P. M., ... & Shrubsole, M. J. (2021). Factors influencing intent to receive COVID-19 vaccination among Black and White adults in the southeastern United States, October–December 2020. *Human Vaccines & Immunotherapeutics*, 17(12), 4761-4798.
- Cüceloğlu, D. (2017). *İnsan ve davranışı: psikolojinin temel kavramları*. (35. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi. s.116
- Cürcânî, S. Ş. (2003). *Kitabü't-Tarîfât*, “k-d-r” md. (thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar’aşlı) Beyrut: Dâru’nNefais, s.250.
- Cvijetkovic, S. J., Jeremic, V. L., & Tiosavljevic, D. V. (2017). Knowledge and attitudes toward vaccination: A survey of Serbian students. *Journal of infection and public health*, 10(5), 649-656.
- Çarkoğlu, A ve Kalaycıoğlu, E. (2009). *Türkiye’de dindarlık: uluslararası bir karşılaştırma*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi İstanbul Politikalar Merkezi. <http://ipc.sabanciuniv.edu/wp-content/uploads/2013/01/Rapor-Kamu-dindarl%C4%B1k1.pdf> Erişim Tarihi 11/04/2023.
- Çetintulum Huyut, B. (2013). *Dini yönelim, intihar ve intihara yönelik tutumlar* (Master's thesis, Adnan Menderes Üniversitesi).
- Donahue, M. J. (1985). Intrinsic and extrinsic religiousness: Review and meta-analysis. *Journal of personality and social psychology*, 48(2), 400.
- Drew, E. M., & Schoenberg, N. E. (2011). Deconstructing fatalism: ethnographic perspectives on women's decision making about cancer prevention and treatment. *Medical anthropology quarterly*, 25(2), 164-182.
- Dubé, E., Vivion, M., ve MacDonald, N. E. (2015). Vaccine hesitancy, vaccine refusal and the anti-vaccine movement: influence, impact and implications. *Expert review of vaccines*, 14(1), 99-117.
- Dubé, E. (2017). Addressing vaccine hesitancy: the crucial role of healthcare providers. *Clinical Microbiology and Infection*, 23(5), 279-280.
- Durkheim, E., & Swain, J. W. (1915). *The elementary forms of the religious life trans from the French*.
- Düzgün, Ş. A. (2013). Kader’i Farklı Kategoriler İçinde Okumanın İmkânı. *Kader Kelam Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 1-10.
- Düzgün, Ş. A. (2016). İnsanın Doğası (Fıtratı) ve Özgürlüğü Üzerine. *Kader Kelam Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 322-342.

- Ebu'l Beka, E. b. M. el-Hüseyni. (1998). *Mu'cemün Fi' Mustalahat ve'lFuruku'l Lugaviyye*, Beyrut: Müessesetü'r Risale, s. 73-74.
- Ebu Zehra, M. ([t.y.]). *Tarihü'l-Mezayibü'l-İslamiyye*, Dâru'l-Fikri'l-Arâbî, s. 207-209.
- Ebu Zehra, Muhammed. (2004). *Mezhepler Tarihi*. (Çev. S. Kaya). İstanbul.
- EB, S. (2011). Aşıların tarihçesi. *Turk. Klin. J. Fam. Med. Spec. Top*, 2, 1-4.
- el-Askalânî, İ. H. (1960). Fethu'l-bârî bî şerhî Sahîhi'l-Buhârî. Thk. M. Fuâd Abdulkakî-Muhıbbuddîn Hatîb, I-XIII, Beyrut, 1379. Cilt:11. s.477.
- el-Aynî, B. E. M. M. (1998). b. Ahmed. (1936). *Kari fi Şerhi Sahihi'l-Buhari*. Kahire: Matbaatü elAmira cilt:11
- el-Bağdâdî, H. Ebu Bekir Ahmed b. Ali b. Sabit. (1931). *Tarihu Bağdat ev Medinetü's-Selam*. Kahire: Matbaatü's-Saade cilt: 12
- el-Cevherî, İsmâil b. Hammâd. (1979). *es-Sihâh*, nşr. A. Abdülgafûr Attâr, Beyrut II, 661.
- el-Eş'ârî, E. H. (2000). *Kitâbu'l-luma'fi'r-redd'i ala ehli'z-zeygi ve'l-bida'*, (thk. Muhammed Emin ed-Dannâvi) Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, s.43-44.
- el-Eş'ârî, E. H. (2000). *Risale fi İstihşani'l-Havd fi İlmi'l-Kelam*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, s.3-4.
- el-Eş'ârî, E. L. H. (2005). *Makalatü'l-İslamiyyin ve 'htilafu'l-Musallin (İlk Dönem İslam Mezhepleri)*. (Çev. M. Dalkılıç, Ö. Aydın). İstanbul
- el-Kureşî, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer İbnu'l Kesir. (1995). *el-Bidaye ve 'n-Nihaye*. (Çev. M. Keskin). İstanbul.
- el-Makrîzî, T. A. (1324). *Kitabu'l-Hitat ve 'l-Asar*. Mısır. cilt: 4.
- el-Mâtürîdî, E. M. (2005). *Kitâbü't -Tevhîd*. (Çev. Bekir Topaloğlu) İstanbul: İsam Yayınları, s.306-308.
- en-Nesefî, E. M. M. b. M. (2011). *Tabsıratü'l-Edille fi Usuli'd-Din*. Kahire.
- er-Razi, E. A. F. M. b. Ö. (1999). *el-Metalibu'l-Aliye mine'l-İlmi'l-İlahi*. Beyrut.
- er-Razi, E. A. F. M. b. Ö. (2003). *Mefatihü'l-Ğayb*, thk.İmad Zeki el-Barudiy. Kahire. cilt:30
- es-Sâbûnî, N. (2005). *el-Bidayetü fi Usuli'd-Din*. (Çev.B. Topaloğlu). Ankara. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- es-Sâbûnî, N. (2014). *Maturidiyye Akaidi*. (Çev. B. Topaloğlu). İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

- eş-Şehristani, E.-F. M. b. A. (1993). *Kitabu'l-Milel ve'n-Nihal*. Beyrut.
- Evans-Pritchard, E. E. (1965). *Theories of primitive religion*. Oxford University Press. s. 25
- Fehd, T. (2004). "Menât". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 29, 121-122.
- Fîrûzâbâdî, E. T. M. M. ([t.y.]). *el-Kamûsü'l-Muhit*, "k-d-r" md., Beyrut: Dâru'l-Alemi'l-Cami, II, s.114.
- Fîrûzâbâdî, E. T. M. M. ([t.y.]). *el-Kamûsü'l-Muhit* "r-v-d" md., Beyrut: Dâru'l-Alemi'l-Cami, I, s.296.
- Franklin, M. D., Schlundt, D. G., McClellan, L. H., Kinebrew, T., Sheats, J., Belue, R., ... ve Hargreaves, M. (2007). Religious fatalism and its association with health behaviors and outcomes. *American journal of health behavior*, 31(6), 563-572.
- Freud, S. (1930). Civilization and its discontent. s. 64-145.
- Fromm E. (1994) *Erdem ve Mutluluk* (çev. A. Yörükkan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları. s.145
- Fromm, E. (2010). *Özgürlük Korkusu*. (Çev. S. Koçak). İstanbul: Doruk Yayınları. s. 222.
- Fry-Bowers, E. K., & Duderstadt, K. G. (2015). Vaccination exemption and the pediatric health care provider. *Journal of Pediatric Health Care*, 29(4), 375-378.
- Goldfried, J., & Miner, M. (2002). Quest religion and the problem of limited compassion. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 41(4), 685-695.
- George, D. (2011). *SPSS for windows step by step: A simple study guide and reference, 17.0 update, 10/e*. Pearson Education India. s. 9
- Gölcük, Ş. (1992). *İslam Akaidi*, Konya: Esra Yayınları, s. 168.
- Gölcük, Ş. (1997). *Bâkîllânî ve İnsan Fiilleri*, Ankara: TDV, s.223.
- Gölcük, Ş. (2015). *Kaza ve Kader Konusu*, Bayburt: BÜİFD, II, sayı; 2, s. 5.
- Güç, A. (2013). "Yahudilik". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 43, 207-212.
- Güneş, K. (2011). *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Tam Eğitim Matbaacılık.
- Hâkim en-Nisâbûrî, E. A. M. B. A. (1990). *El-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkâdir A'ta, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, "Rikak", 4/341, No.7846
- Haverkate M, D'Ancona F, Giambi C, Johansen K, Lopalco PL, Cozza V, Appelgren E. On behalf of the VENICE project gatekeepers and contact points. Mandatory and Recommended Vaccination in the EU, Iceland and Norway:

Results of the VENICE 2010 Survey on the Ways of Implementing National Vaccination Programmes. EuroSurveill 2010; 17: 22 <http://www.eurosurveillance.org>. Erişim Tarihi 11/04/2023.

Haynie, D. L., Soller, B., ve Williams, K. (2014). Anticipating early fatality: Friends', schoolmates' and individual perceptions of fatality on adolescent risk behaviors. *Journal of Youth and Adolescence*, 43, 175-192.

Hettler, T. ve Cohen, L. (1998). Intrinsic religiousness as a stress-moderator for adult protestant churchgoers. *Journal of Community psychology*, 26 (6), 597-609.

Hood Jr, R. W., ve Morris, R. J. (1985). Conceptualization of quest: A critical rejoinder to Batson. *Review of Religious Research*, 391-397.

Hornby, A. S. (2015). *Oxford Advanced Learner's Dictionary* (9. bs.). China: Oxford University Press.

Horozcu, Ü. (2010). Tecrübî araştırmalar ışığında dindarlık ve maneviyat ile ruhsal ve bedensel sağlık arasındaki ilişki. *Milel ve Nihal*, 7(1), 209-240.

Huleyf, F. Kitâbü't-Tevhîd Mukaddimesi, s. 15. https://www.tuseb.gov.tr/enstitu/tacesse/haber_detay.php?id=182 (25.07.2019).

Işık, K. (1980). *Mâtûrîdî'nin Kelam Sisteminde İman Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, Ankara: Fütüvvet Yayınları, s. 12-13.

İbn Arâbi, M. (1998). *Kaza ve Kader*. (Çev. H. Adam). Adapazarı.

İbn Asakir, E. K. (1995). *Tebyinü Kezibi'l-Müfteri Fi Ma Nusibe İle'l-İmam Ebi'l Hasan el-Eş'ari*, (thk. Ahmed Hicazi es-Sekka), Beyrut: Dâru'l-Cil, s.47-55.

İbn Manzûr, E. F. ([t.y.]). *Lisanü'l-Arâb*, "k-d-r" md., Beyrut: Dâru's-Sâdr, V, s. 74-75.

İbn Manzûr, E. F. ([t.y.]). *Lisanü'l-Arâb*, Beyrut: Dâru's-Sâdr, XV, s.180-181.

İbn Manzûr, E. F. ([t.y.]). *Lisanü'l-Arâb*, "r-v-d" md., Beyrut: Dâru's-Sâdr, III, s.187-191.

İbn Murtaza, Ahmed b. Yahya. (1985). *el-Munyetu ve'l-Emel*, Y.y.

İsfahânî, R. (1961). el-Müfredât fî ğarîbi'l-Ķur'ân. nşr. *Muhammed Seyyid Kelyânî. Kahire Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1381.*

İsfahânî, Ebü'l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed Râĝıb. (1986). *el-Müfredât fî Ķarîbi'l-Ķur'ân*. İstanbul, s. 249.

İsfahânî, R. (2002). *Müfredât*, "k-d-r" md., (thk. Safvan Adnan Davudî), Dımeşk: Dâru'l-Kalem, s.657-658.

İslamoğlu, M. (2013). *Kader Risalesi ve şerhi*. İstanbul: Düşün Yayıncılık. s. 79-87.

- Jacobson RM, St. Sauver JL, Finney Rutten LJ. (2015). Vaccine Hesitancy. *Mayo Clin Proc* 90(11): 1562-8.
- Jenner F. (2011). Smallpox Eradication, The Vindication of Jenner's Prophecy, İçinde: History of Vaccine Development ed. Plotkin SA. Springer Science+Business Media, LLC. London PP. 27-32
- Kader, Ç. (2019). Aşı Karşıtlığı: Aşı Kararsızlığı ve Aşı Reddi. *Eskişehir Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Halk Sağlığı Dergisi*, 4(3), 377.
- Kâdî Abdulcebbar (2007). *el-Muhtasar fi Usuli'd-Din (Mutezile'de Din Usulü)*. (Çev. Murat Memiş). İstanbul.
- Kâdî Abdulcebbar b. Ahmed (1996). *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*. thk. Abdülkerim Osman, Kahire.
- Kadı Ebubekir Bâkılânî (1986). *el-İnsaf fi ma Yecibu İtikadühü vela Yecuzu'l-Cehlu bihi*, Thk. Ahmet Haydar. Beyrut.
- Kasapoğlu, A. (2008). Kur'an açısından fatalizm-inkârcıların bir tutumu olarak kadercilik. *Hikmet Yurdu*, 1(1), 87-107.
- Kaufmann, J. R., ve Feldbaum, H. (2009). Diplomacy and the polio immunization boycott in Northern Nigeria. *Health affairs*, 28(4), 1091-1101.
- Kaya, A., ve Bozkur, B. (2015). Kadercilik Eğilimi Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Mersin University Journal of the Faculty of Education*, 11(3).
- Kazanç, F. K. (2007). İslâm Kelâmında İnsan Fiilleri Bağlamında Kader Anlayışı. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 7/1: 125-212.
- Kayani, A., King, M. J., & Fleiter, J. J. (2011). Fatalism and road safety in developing countries, with a focus on Pakistan. *Journal of the Australasian College of Road Safety*, 22(2), 41-47.
- Kempe, A., O'Leary, S. T., Kennedy, A., Crane, L. A., Allison, M. A., Beaty, B. L., ... ve Stokley, S. (2015). Physician response to parental requests to spread out the recommended vaccine schedule. *Pediatrics*, 135(4), 666-677.
- Keskin, H. (1997). *İslam Düşüncesinde Kader ve Kaza*. İstanbul: Beyan Yayınları. s.20.
- Keskin, Y. M. (2004). "Din ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* IV, Sayı:2, 7-21.
- Keymen. (2015). *Keymen İlaç Sanayi*, <http://www.keymen.com.tr/img/hakkimizda/cop/2015-COP-KEYMEN.pdf>

Erişim Tarihi 11/04/2023.

- Kılıçaslan, Ö. (2020). "Aşı Karşıtlığı Tarihçesi". *Güncel Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları*. ed. C. Yakıncı. Ankara: Akademisyen Yayınevi. s.33.
- Koçyiğit, T. (1989). *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları. s. 156
- Kurt, A. (2009). Dindarlığı etkileyen faktörler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(2), 1-26.
- Kürtüncü, M., Alkan, I., Bahadır, Ö., ve Arslan, N. (2017). Zonguldak'ın Kırsal Bir Bölgesinde Yaşayan Çocukların Aşılama Durumu Hakkında Annelerin Bilgi Düzeyleri. *Ejovoc (Electronic Journal of Vocational Colleges)*, 7(1), 8-17.
- Lange, L. J., ve Piette, J. D. (2006). Personal models for diabetes in context and patients' health status. *Journal of behavioral medicine*, 29, 239-253.
- Leak, G. K., ve Finken, L. L. (2011). The relationship between the constructs of religiousness and prejudice: A structural equation model analysis. *International Journal for the Psychology of Religion*, 21(1), 43-62.
- Lewis, C. A., Maltby, J., & Day, L. (2005). Religious orientation, religious coping and happiness among UK adults. *Personality and Individual Differences*, 38(5), 1193-1202.
- L. Swanson Kevin R. BYRD, J. U. L. I. E. (1998). Death anxiety in young adults as a function of religious orientation, guilt, and seperation-individuation conflict. *Death Studies*, 22(3), 257-268.
- Macit, M. (2014). *Boyun Eğme-Başa Çıkma Sarkacında Kadercilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat. s. 17-20
- Mâlik b. Enes. (1994). *el-Muvatta*. (Çev., Ahmet M. Büyükçınar, Doç Dr. Vecdi Akyüz, Ahmet Arpa, Dr. Burak Puzmaz, Abdullah Yücel). İstanbul: Beyan Yayınları.
- Maltaş, E. (2021). *Sahip Olunan İnanç Sistemine Göre Sağlık Hizmeti Kullanıcılarının Tercihleri*. Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Masters, K. S., Hill, R., Kircher, J., Benson, T. L. L., ve Fallon, J. (2004). Religious orientation, Aging and Blood Pressure Reactivity to Interpersonal and Cognitive stressors. *Annals of Behavioural Medicine*, 28(3), 171-178.
- McFarland, S. G. (1989). Religious orientations and the targets of discrimination. *Journal for the scientific study of religion*, 324-336.
- McKee, C., & Bohannon, K. (2016). Exploring the reasons behind parental refusal of vaccines. *The journal of pediatric pharmacology and therapeutics*, 21(2), 104-109.
- Merten, S., Schaetti, C., Manianga, C., Lapika, B., Chaignat, C. L., Hutubessy, R., ve Weiss, M. G. (2013). Local perceptions of cholera and anticipated vaccine

acceptance in Katanga province, Democratic Republic of Congo. *BMC public health*, 13, 1-12.

- Mesud, C. (1962). *er-Raid*, “k-d-r” md., Beyrut: Dâru’l-İlm Li’l Melayn, s.1157-1159.
- Müslim b. El-Haccac, Ebu’l-Hüseyin el-Kuşeyri. (2015). *Sahihi Müslim Muhtasarı*. (Trc.: Hanifi Akın). İstanbul: Karınca & Polen Yayınları.
- Navara, G. S., & James, S. (2005). Acculturative stress of missionaries: Does religious orientation affect religious coping and adjustment?. *International Journal of Intercultural Relations*, 29(1), 39-58.
- Neccâr, M. A. (1992). *el-Mu’cemü’l-Vasit*, “k-d-r” md. (thk. İbrahim Mustafa, Ahmed Hasan ez-Ziyad, Hamid Abdülkahir). İstanbul: Çağrı Yayınları, s.718.
- Ngueutsa, R., & Kouabenan, D. R. (2017). Fatalistic beliefs, risk perception and traffic safe behaviors. *European review of applied psychology*, 67(6), 307-316.
- Niederdeppe, J., & Levy, A. G. (2007). Fatalistic beliefs about cancer prevention and three prevention behaviors. *Cancer Epidemiology Biomarkers & Prevention*, 16(5), 998-1003.
- Okan, E. (2016) “Thyke ya da Fortuna”. *Thyke Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1 (1), 1-14.
- Omma, A., Batirel, A., Aydin, M., Yilmaz Karadag, F., Erden, A., Kucuksahin, O., ... & Ates, I. (2022). Safety and immunogenicity of inactive vaccines as booster doses for COVID-19 in Türkiye: A randomized trial. *Human Vaccines & Immunotherapeutics*, 18(6), 2122503.
- Onay, A. (2002). Dini yönelim ölçeği. *İslamiyat Dergisi*, 5(4), 181-192.
- Öner, N. (1982). *İnsan Hürriyeti*. Selçuk Yayınları, Ankara. s. 73
- Özafşar, M. E. (Ed.). (2020) *Hadislerle İslam Serlavha Hadisler*. İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. s. 52.
- Öztürk, R. (2002). *Cebrî Düşüncenin Yaygınlaşmasında Siyasî İktidarın Etkisi*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztürk, R. (2011). İslam Düşüncesinde Kaderci Anlayışın Sosyal ve Kültürel Temelleri. *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 127-156.
- Öztürk, Y. (2003). Kader’le alakalı yeni yorumlara eleştirel bir bakış”. *Ekev Akademi Dergisi*, 7(14), 125-143.
- Özümit, D., & Sarı, H. Y. (2021). Aşıya İlişkin Tutumlar Ölçeğinin Türkçe’ye uyarlanması, geçerlik ve güvenilirliğinin incelenmesi. *Cocuk Enfeksiyon Dergisi*, 15(3), 167-176.

- Pargament, K. I. (1997). *The psychology of religion and coping: Theory, research and practice*. New York: Guilford Press.
- Parlatır, İ. (1998). Türkçe Sözlük. İstanbul: Türk Dil Kurumu.
- Pavel STI, Yetiskin H, Uygut MA, Aslan AF, Aydın G, İnan Ö, et al. Development of an inactivated vaccine against SARS CoV-2. *Vaccines*. 2021;9(11):1266.
- Phillips, C. J., Matyas, G. R., Hansen, C. J., Alving, C. R., Smith, T. C., & Ryan, M. A. (2009). Antibodies to squalene in US Navy Persian Gulf War veterans with chronic multisymptom illness. *Vaccine*, 27(29), 3921-3926.
- Plotkin, S. (2014). History of vaccination. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111(34), 12283-12287.
- Polat, Y., Tatlı, S., Yavuzekinci, M., Öztürk, M., İpekçi, N. N., Yurdagül, G., & Süzülmüş, S. (2017). Okul öncesi eğitime devam eden çocukların ailelerinin çocukluk çağı aşıları hakkındaki görüşleri. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(4), 131-137.
- Pollard, L. J., & Bates, L. W. (2004). Religion and perceived stress among undergraduates during fall 2001 final examinations. *Psychological Reports*, 95(3), 999-1007.
- Powe, B. D. (1995). Fatalism among elderly African Americans: effects on colorectal cancer screening. *Cancer nursing*, 18(5), 385-392.
- Powe, B. D., & Finnie, R. (2003). Cancer fatalism: the state of the science. *Cancer nursing*, 26(6), 454-467.
- QC Lu, TY Zhang, et al (2021). One “misunderstood” health issue: demonstrating and communicating the safety of influenza a vaccination in pregnancy: a systematic review and meta-analysis. *BMC Public Health*, 21(1), 1-14.
- Ramírez, A. S. (2014). Fatalism and cancer risk knowledge among a sample of highly acculturated Latinas. *Journal of Cancer Education*, 29, 50-55.
- Ringgren, H. (1964). “Islamic Fatalism”. Helmer Ringgren (Ed.). *Fatalistic Beliefs in Religion, Folklore and Literature*. Sweden:1967. s. 172-178.
- Rodriguez, N. J. (2016). Vaccine-Hesitant Justifications: “Too Many, Too Soon,” Narrative Persuasion, and the Conflation of Expertise. *Global Qualitative Nursing Research*, 3, 2333393616663304.
- Rougier, C. (2011). *Cultural values religiosity and spirituality as predictors of professional psychological help-seeking behavior of black adults in the united states*. Columbia University.
- Ruiu, G. (2013). The origin of fatalistic tendencies: An empirical investigation. *Economics & Sociology*, 6(2), 103-125.

- Runia, D. D. (2001). Philo of Alexandria, On the Creation of the Cosmos according to Moses: Introduction, Translation and Commentary. In *Philo of Alexandria, On the Creation of the Cosmos according to Moses*. Brill.Meral, Y. (2011). İbn Meymun'a Göre Yahudilik'te İman Esasları. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52(2), 243-266.
- Salmon, D. A., Dudley, M. Z., Glanz, J. M., & Omer, S. B. (2015). Vaccine hesitancy: causes, consequences, and a call to action. *Vaccine*, 33, D66-D71.
- Scarpelli, G. (1992). 'Nothing In Nature That Is Not Useful'the Anti-Vaccination Crusade And The Idea Of Harmonia Naturae In Alfred Russel Wallace. *Nuncius*, 7(1), 109-130.
- Sharf, B. F., Stelljes, L. A., & Gordon, H. S. (2005). 'A little bitty spot and I'm a big man': patients' perspectives on refusing diagnosis or treatment for lung cancer. *Psycho-oncology*, 14(8), 636-646.
- Sharpe, E. J. (2000). *Dinler Tarihinde 50 anahtar kavram*. (Çev.: Ahmet Güç). Bursa: Arasta Yayınları.
- Sinanoğlu, A. (2002). İslam'ın ilk siyasallaştırılma sürecinde" kader" inancı. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43(2), 249-276.
- Sobol-Kwapinska, M. (2013). Hedonism, fatalism and 'carpe diem': Profiles of attitudes towards the present time. *Time & Society*, 22(3), 371-390.
- Sophokles. (2012). *Kral Oidipus* (3. bs.). (Çev.: Bedrettin Tuncel). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. s. 1-3.
- Spier, R. E. (2001). Perception of risk of vaccine adverse events: a historical perspective. *Vaccine*, 20, S78-S84.
- Stratton, K., Gable, A., McCormick, M. C., & Institute of Medicine (US) Immunization Safety Review Committee. (2001). Thimerosal-containing vaccines and neurodevelopmental disorders. In *Immunization Safety Review: Thimerosal-Containing Vaccines and Neurodevelopmental Disorders*. National Academies Press (US).
- Şahin, F. (2004). BCG ve yeni tüberküloz aşıları. *Türkiye klinikleri Pediatri Dergisi, Aşılar Özel sayısı*, 9, 954-9.
- Şeyhzâde, A.b. A. A. (1317). *Nazmu'l-Ferâ'id*, Beyrut: Matbaatü'l-Edebiyye, s. 21.
- Succi, R. C. D. M. (2018). Vaccine refusal-what we need to know. *Jornal de pediatria*, 94, 574-581.
- Şimşekoğlu, Ö., Nordfjærn, T., Zavareh, M. F., Hezaveh, A. M., Mamdoohi, A. R., & Rundmo, T. (2013). Risk perceptions, fatalism and driver behaviors in Turkey and Iran. *Safety science*, 59, 187-192.

- Tafari, S., Gallone, M. S., Cappelli, M. G., Martinelli, D., Prato, R., & Germinario, C. (2014). Addressing the anti-vaccination movement and the role of HCWs. *Vaccine*, 32(38), 4860-4865.
- Taftazâni, E.L.V. (1980). Kelam İlminin Belli Başlı Meseleleri. Çev. Şerafettin Gölcük, İstanbul: Kayıhan Yayınları, s.157-158.
- Taşköprüzade, A. E. (1985). *Miftahü's-Saade ve Misbahü's-Siyade*, Beyrut: Dârü'l Kütübi'l-İlmiyye, s. 133-134.
- Tokur, B. (2018). *İmtihan Psikolojisi*. Ankara: Fecr Yayınları. s. 129.
- Toprak, S. (1985). *Nesefî'nin Tabsıratü'l Edille'sinde Kaza ve Kader*, Konya: SÜİFD, s. 127.
- Tunç, M. T. (2023). Augustinus'un Perspektifinden Kendini Ve Tanrı'yı Bilme Meselesi. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (35), 331-344.
- Unantenne, N., Warren, N., Canaway, R., & Manderson, L. (2013). The strength to cope: Spirituality and faith in chronic disease. *Journal of religion and health*, 52, 1147-1161.
- Unger, J. B., Ritt-Olson, A., Teran, L., Huang, T., Hoffman, B. R., & Palmer, P. (2002). Cultural values and substance use in a multiethnic sample of California adolescents. *Addiction Research & Theory*, 10(3), 257-279.
- Vaccines & Immunizations. (2018). Information about Thimerosal. <http://www.cdc.gov/vaccines>. Erişim Tarihi 11/04/2023.
- Vandenbrouckel, J. P., von Elm, E., Altman, D. G., Gotzsche, P. C., Mulrow, C. D., Pocock, S. J., ... & Egger, M. (2007). Strengthening the Reporting of Observational Studies in Epidemiology (STROBE): explanation and elaboration. *PLoS Medicine*, 4(10), 1628-1655.
- Watt, W. M. (1981). İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri. çev. *Ethem Ruhi Fığlalı*. Ankara: *Umran Yayınları*, 1., s. 390.
- Willis, N. J. (1997). Edward Jenner and the eradication of smallpox. *Scottish medical journal*, 42(4), 118-121.
- Wittink, M. N., Joo, J. H., Lewis, L. M., & Barg, F. K. (2009). Losing faith and using faith: Older African Americans discuss spirituality, religious activities, and depression. *Journal of general internal medicine*, 24, 402-407.
- Wolfson, A. H. (2001). *Kelam Felsefeleri: Müslüman-Hristiyan-Yahudi Kelamı*. (Çev. Kasım Turhan). İstanbul: Kitabevi Yayınları. s. 59-61.
- Wombwell, E., Fangman, M. T., Yoder, A. K., & Spero, D. L. (2015). Religious barriers to measles vaccination. *Journal of community health*, 40, 597-604.

- World Health Organization. (2001). *Judicially Prohibited and Impure Substances in Foodstuff and Drugs*, www.immunize.org/concerns/porcine.pdf, Erişim tarihi 22/03/2023
- World Health Organization. (2018). *The SAGE Vaccine Hesitancy Working Group. What Influences Vaccine Acceptance: A Model of Determinants of Vaccine Hesitancy*, http://www.who.int/immunization/sage/meetings/2013/april/1_Model_analyze_d_riversofvaccine_Confidence_22_March.pdf (16.04.2018).
- World Health Organization. (2019). *global immunization data*, http://www.who.int/immunization/monitoring_surveillance/global_immunization_data.pdf?ua=1 Erişim Tarihi 11/03/2023.
- Yaparel, R. (1987). “Yirmili ve Kırklı Yaşlar Arasında Dini Hayat İle Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Yapıcı, A. (2003). “Fiziksel ve Sosyal Hadiselere Sebep Atfetmede Dinin Rolü.”. *Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (1), 127-166.
- Yavuz, Y. Ş. (2001). “Kader”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 24, 58-63.
- Yeprem, M. S. (1997). *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, s.202.
- Yıldız, M. (2006). *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları. s. 52
- Yiğitalp, G. (2008). Diyarbakır ilinde 0-12 aylık çocukların aşıya devamsızlık nedenleri. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 7(4), 277-284.
- Zebîdî, E. F. (2007). *Tâcü'l Arûs*, “k-d-r” md., (thk. Abdülmunim Halil İbrahim, Kerim Seyyid, Muhammed Mahmud), Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, III, s.481.
- Zebîdî, E. F. (2007). *Tâcü'l Arûs*, “r-v-d” md., thk. (Abdülmunim Halil İbrahim, Kerim Seyyid, Muhammed Mahmud). Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, II s.358-359.

EK

Ek 1: Etik Kurul İzni

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Etik Kurulu

Sayı :
Konu :

08.12.2022

Sayın:

İlgi : 22.11.2022 tarihli ve E--000-0 sayılı yazınız.

Üniversitemiz Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulunun 07.12.2022 tarihli ve 52 sayılı toplantısında alınan "05" nolu karar ile Rabia YILDIZ'ın başvurusu uygun görülmüş ve karar örneği ekte sunulmuştur.

Bilgilerinizi rica ederim.

Prof. Dr. Bayram TOPAL
Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu
Başkanı

Ek: Karar Yazısı (1 Sayfa)

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Rabia YILDIZ	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Fakülte	İslami İlimler Fakültesi
Bölümü	Temel İslam Bilimleri
Makale ve Bildiriler	
<p>1. Yıldız, M., Felix, E. O., Ademiju, O., Noibi, T. O., Gomes, R. F., Tanimowo, A., Tayyeb, M., Khadka, R. B., Rhino, A., Yildiz, R., Ramazanzadegan, K., Yildirim, M. S., Solmaz, E., Hayli, Ç.M., Şengan, A. (2023). Attitudes of Different Religions Toward Surrogacy: Analysis of 11 Countries' Situation Using Machine Learning Approach and Artificial Neural Networks. <i>Journal of Religion and Health</i>, 1-22.</p>	